

РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

ИНФОРМАЦИОНЕН
СПРАВОЧНИК

2008

Изказаните становища и мнения в настоящия доклад са отговорност на авторите и не отразяват непременно мненията и политиката на Институт „Отворено общество“. Авторите следва да бъдат цитирани при всяко преиздаване на материала, целия или част от него.

РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

ИНФОРМАЦИОНЕН СПРАВОЧНИК

(второ издание)

© 2008, Институт „Отворено общество“ – София

ISBN 978-954-9828-61-0

**РОМИТЕ
В
БЪЛГАРИЯ**

**ИНФОРМАЦИОНЕН
СПРАВОЧНИК**

*Това издание е изготвено от екип на Програма „Рома“,
Институт „Отворено общество“ – София.*

Екипът включва:

Мария Методиева – ръководител на проекта от името Програма „Рома“,
Институт „Отворено общество“

д-р Татяна Брайкова-Томова – рецензент

Алексей Пампоров – автор на раздел 1.2 Етническа идентичност; 1.3.2 Брой на
ромите; 1.3.4 Заетост; 1.4. Политическо участие; 1.6 Нагласи към ромите

Деян Колев и Теодора Крумова – автори на раздел 1.1 История; 1.3.3
Образование; 2.2 Национални стратегии за интеграция на ромите; 2.3
Институционална рамка за процеса на интеграция на ромите 3.3 Календарни
празници на ромите

Илко Йорданов – автор на раздел 1.3.1 Подходи за набиране на данни за
ромите в България; 1.3.5 Здравен статус; 1.3.6 Жилищни и битови условия;
1.5 Медийният избор на ромите; 2.1 Основни подходи за интеграция на
малцинствата

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ / 6

1. РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ / 7

1.1. История / 7

1.2. Етническа идентичност / 11

1.3. Социално-демографска структура / 19

1.3.1. Подходи за набиране на данни за ромите в България / 19

1.3.2. Брой на ромите / 23

1.3.3. Образование / 27

1.3.4. Заетост / 36

1.3.5. Здравен статус / 40

1.3.6. Жилищни и битови условия / 45

1.4. Политическо участие / 48

1.5. Медийният избор на ромите / 51

1.6. Нагласи към ромите / 53

**2. ПОЛИТИКИ И ПРИОРИТЕТИ В ОБЛАСТТА НА
ИНТЕГРАЦИЯТА НА РОМИТЕ / 56**

2.1. Основни подходи за интеграция на малцинствата / 56

2.2. Национални стратегии за интеграция на ромите / 60

**2.3. Институционална рамка за процеса на
интеграция на ромите / 65**

2.3.1. Институционална рамка на национално ниво / 65

2.3.2. Институционална рамка на областно ниво / 68

2.3.3. Институционална рамка на местно ниво / 69

3. ПРИЛОЖЕНИЯ / 71

**3.1А. Контактна информация на институциите,
ангажирани с интеграцията на ромската общност / 71**

**3.1Б. Контактна информация на
ромски неправителствени организации / 73**

**3.2. Списък на основните стратегически, програмни,
нормативни и политически документи / 82**

3.3. Календарни празници на ромите / 85

ИЗТОЧНИЦИ / 91

ПРЕДИСЛОВИЕ

Всеки, който през последните години се е опитвал да изследва, пише или разсъждава за състоянието на ромите в България, се е натъквал на нарастваща по обем, но по правило разпокъсана и често противоречива информация. Дори базисен въпрос, свързан с това колко са ромите все още не може да получи еднозначен отговор. Според различни оценки броят на ромите в Българи варира между 370 000 и 800 000. В основата на тези различни данни стои друг открит въпрос, а именно кои са ромите – дали само тези, които се самоопределят като роми, или и тези, които някой друг определя като такива? Това отваря трети въпрос: Как събираме информация за ромите? Дали следвайки единствено принципа на самоопределение или отчитайки и други фактори като страха от дискриминация или пък това, което експертите наричат „динамичната идентичност“?

Какъв е произходът на ромите? Какви са причините за тяхното тежко социално-икономическо положение? На какво се дължат формираните стереотипи спрямо тях? Какви са политиките на интеграция и кой носи отговорност за тяхното провеждане? Това са все въпроси с повишена трудност, които остават без еднозначен отговор и които правят разговора за ромите еднакво труден, както на експертно и политическо ниво, така и в контекста на ежедневието.

Настоящият справочник не се опитва да даде окончателен отговор на тези въпроси, а да послужи за ориентир на всеки, озовал се в джунглата от информация за ромите в България. Изданието представлява опит да се систематизира надеждната информация за спецификите и многообразието на ромите, както и за политиките и институциите в България, работещи за тяхната интеграция. Справочникът не излиза с нови революционни заключения, а цели да изиграе ролята на навигатор във вече съществуващата информация по темата без да се опитва непременно да налага определена интерпретация за сметка на друга. Изборът на гледна точка е оставен в ръцете читателя. Ролята на справочника е да помогне за информираността на избора.

Георги Стойчев

Изпълнителен директор
Институт „Отворено общество“ – София

1. РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

1.1. История

1.1.1. Произход на ромите

Голяма част от фактите, свързани с историята на ромите, са спорни и неясни. Писмените извори, свързани с ромите, са малобройни и твърде неточни. Те са оставени от „другите“ – византийски, балкански, османски и западноевропейски хронисти – и информацията, която дават, е оскъдна и често спорна.

Съществуват две основни хипотези за произхода на ромите: едната посочва Египет като тяхна прародина, другата търси корените им в Индия.

Хипотеза за произход от Египет

Дълго време се е смятало, че ромите идват от Египет – територия доста по-близка и позната на европейците в сравнение с далечна Индия. Освен това, самите роми са твърдели, че са потомци на изгонени от Египет християни. В резултат на това те получават статут на мъченици за вярата, защитни грамоти от папа Мартин V, император Сигизмунд и много западноевропейски владетели и биват приети благосклонно в Европа. Остатък от това схващане са названията за роми/цигани в много езици – например, македонското гюпти и подобното му английско Gypsies. И до ден днешен някои групи роми свързват себе си с Египет – например, т.нар. егюпци в Македония и Косово (малка част от тях живее и в най-югозападните части на България) и др.

Важна роля за определянето на произхода на ромите изиграва дописка във виенския вестник „Wiener Anzeigen“ от 1763 г. Вестникът публикува информация за студента Щефан Вали от гр. Комарно, Унгария, който сравнил 1000 санскритски думи с езика на на ромите в родния му град. Въз основа на тази дописка, лингвистът Х. М. Г. Грелман издава знаменития си труд „Циганите. Един исторически опит върху начина на живот, състоянието, обичаите и съдбата на този народ в Европа заедно с техния произход“, които показва пряката връзка между санскрит и романес и налага като основна хипотезата за индийския произход на ромите.

Хипотеза за индийски произход

Повечето историци, които пишат за появата и заселването на ромите в Европа, споделят хипотезата за техния индийски произход.

Индийският произход на ромите е установен на базата на лингвистиката, чрез сравнения между ромския език романес и древноиндийския свещен език санскрит. Не е ясно кога и защо ромите напускат Индия. Повечето историци предполагат, че това става през V-VI в. от н.е. Приема се, че при достигането на източните граници на Византийската империя ромите се разделят на три потока и поемат съответно на север, към Задкавказието (днешна Грузия и Армения); на юг – към Сирия, Палестина и Северна Африка, и трети поток – към Мала Азия, Балканите и Европа.

1.1.2. Заселване в България и на Балканите

Днешните роми, живеещи в България, се заселват тук по различно време, идвайки от различни места.

Първата ромска вълна към Балканите е през XII, XIII, XIV в.

Поради различните наименования, които са давани на ромите от византийски и други историци, не е ясно откога датират първите сведения за пристигане на цигани на Балканите. Според повечето циганолози за първи път цигани, под наименованието „атцингани“, са описани в „Житие на Свети Георги от Атон“, датирано от 1100 г., разказващо за събития от средата на XI в. Същото наименование се среща и в по-ранни извори – например, Хронографията на Теофан Изповедник от началото на IX в., но не е ясно дали споменатите в нея атцингани – привърженици на манихейска секта, занимаващи се с магьосничество и гадателство, са етнически цигани.

Ромите остават на Балканите няколко века преди да тръгнат на големи групи към Западна Европа. Поради тази причина мнозина изследователи наричат Балканите „втората родина на циганите“, а езика романес – „балканизиран индийски език“.

Постепенно те преминават от чергарски към уседнал начин на живот, към което ги подтиква и политиката на османската власт. С помощта на данъчни облекчения, османската власт успява да накара и голяма част от ромите да приемат исляма и да станат мюсюлмани. Така например, ромите мюсюлмани плащат данъка харач в много по-малък размер от ромите християни.

Един циганин мюсюлманин не бива да живее сред цигани неверници. Той трябва да бъде с мюсюлмани. Ако обаче той продължава да живее сред неверници, тогава трябва от него да се вземе харач в същия размер, както от неверниците. Корпус от закони на Мехмед II Фатих за населението във вилаета Румели (1475 г.)

Най-често ромите се препитават с дейности, обслужващи останалите групи население - ковачество, производство на кошници, сечива и т.н., и респективно получават съответните имена - кошничари, бургуджии, дръндари и т.н.

Изследванията сочат, че първите сигурни извори за трайни заселвания на цигани в България са едва от XIII-XIV в. Нови групи роми се заселват с идването на турците и през следващите векове. През XVII и XVIII в. към тях се присъединяват и роми, бягащи от Влашко и Молдова, където по това време имат статут на роби. Това постепенно променя източника на ромските миграции по българските земи - не от Мала Азия, а от териториите на днешна Румъния.

Посоченият процес придобива особен размах през втората половина на XIX в. Тогава в Румъния бива отменено робството и големи групи роми се заселват първоначално в Трансилвания, а след това – в цяла Европа и на Балканите. Това е т.нар. „**голяма келдерарска инвазия**“.

Втора вълна от ромски миграции

През втората половина на XIX в. в Румъния е отменено робството и големи групи роми се заселват първоначално в Трансилвания, а след това - в цяла Европа и на Балканите. Това е т. нар. „**голяма келдерарска инвазия**“.

Голямата келдерарска инвазия предизвиква и втората вълна от ромски миграции към Балканите. Ромите, които се заселват в България през втората половина на XIX и началото на XX в., се различават по доста неща от живеещите вече векове по българските земи роми. Те говорят по-различен диалект на езика романес (т.нар. „влашки“ диалекти), а част от тях говорят старинен вариант на румънски език и не се самоназовават „роми“. Религията им е източноправославно християнство, като тя играе съществена роля в живота им. Сред някои от тях са запазени старинни форми на традиционна власт като т.нар. „цигански съд“ - *мешере*.

Преследвания на ромите в Европа

Преследванията на ромите в Европа започват още в началото на XVI в., но те достигат връхната си точка по време на Втората световна война (1939–1945), в Германия, при управлението на Адолф Хитлер. Хитлеристката идеология за зачитаната на „чистата арийска“ раса от смесване с „нечисти“ племена като славяни, евреи, роми започва да става практика, когато хитлеристите вземат властта в Германия през 1933 г. През 1936 г. е създаден и

Парадоксален е фактът, че думата „ариец“ произлиза от санскрит и означава „благороден“, а арийците са племе от индоевропейски произход, водещо своето начало от индуската цивилизация, също както и ромите.

специален Изследователски институт за расова хигиена, чийто директор Роберт Ритер обявява ромите за „примитивни същества“ без индивидуалност, история и култура. Той препоръчва те да бъдат лишени от възможност да създават потомство чрез ред методи, включително насилствена кастрация. Смесените бракове със закон са обявени за престъпление.

Според Изследователския институт за расова хигиена съществуват три групи цигани. Първата е на „етнически чистите скитащи цигани“. Според германските учени, тази група цигани произхожда от Индия и следователно, има „правилен“ арийски произход, който е „омърсен“ от смесените бракове.

При все това, отношението към тях е по-особено и им се позволявала известна свобода. Втората група е на циганите със смесен произход по начало. На тях не им е позволено да имат деца, за да не продължат „замърсяването“ на германската нация. В третата група влизали хора от нецигански произход, които обаче водят скитащ живот като ромите. Те са обявени за „антисоциални“. За такива са обявени и всички, които нямат постоянна работа или са самонаети.

Лагерите на смъртта

През 1942 г. до лагера Аушвиц-Биркенау са транспортирани над 10 000 роми. Ромите от завладените от Германия държави също са изпратени в концентрационните лагери по формалното обвинение, че са шпиони. В периода февруари 1943 г. – лятото на 1944 г. в лагера Аушвиц-Биркенау са депортирани роми от Германия, Австрия, Бохемия и Моравия, Холандия, Белгия, Северна Франция, Полша, Съветския съюз и др.

Когато минавахме през селата все повече цигани и полицаи се присъединяваха към нас. Някои деца умираха по пътя, а тези, които се опитваха да избягат, застрелваха и изоставяха на пътя.

Пристигнахме в Комаром след около две седмици, почти без никаква храна и вода. Мнозина умряха поради разпространения се петнист тиф, а други убиха.

Спомени на очевидци:

Карол Лендвай (Унгария) „Хитлеризмът и циганите

Близо 19 300 роми са убити в лагера Аушвиц-Биркенау, като само на 2 срещу 3 август 1944 г., при заплахата от приближаването на съветските войски, германците убиват в газовите камери 2900 роми.

Според данни от различни изследвания, жертви на този геноцид стават между 250 000 и 500 000 роми. На ромски това изстребление на народа се нарича **Пораймос** и паметта на жертвите се почита на Международния ден на ромите 8 април.

На 8 април започва Първият световен ромски конгрес на организацията Романи Юнион. Тогава се приема знаме, химн и световен ден на ромите. За такъв се определя денят на началото на Конгреса. Приема се на този ден да се почита паметта на всички загинали по времето на Холокоста роми, въпреки че на самата дата няма загинали роми. *Ромският химн* е популярната и в България песен „Джелем, джелем“ (Бродих, бродих), написана от сърбина Жарко Йованович. *Ромското знаме* е червено колело с 16 спици върху синьо и зелено полета. Колелото с 16 спици в древна Индия се е наричало „чакра“. То присъства в ромското знаме, за да напомня за индийския произход на ромите и дългия път, който са извървели от Индия до Европа. Синьото и зеленото полета символизират небето и тревата, както и волния чергарски живот на ромите в миналото.

Българските роми по време на Втората световна война

След активизирането на политиката срещу ромите, германското правителство изисква и от България да предаде своите евреи и роми и да ги депортира в „лагерите на смъртта“. Цар Борис III отказва, с което спасява живота на около 300 000 роми и 50 000 евреи. При все това, по време на купонната система през 30-те и 40-те години ромите са били силно дискриминирани. Дажбата на един евреин е била ½ от дажбата на етническия българин, а на един ром – ¼ от дажбата на етническия българин.

1.2. Етническа идентичност

В българския език и българската традиционна фолклорна култура се е утвърдила употребата на думата „цигани“ по отношение на няколко етнически групи в страната. Новата политическа етика след 1989 г. постепенно налага употребата на думата „роми“ в официалните документи по отношение на същите групи от населението. Във всекидневния език обаче, едното понятие само механично бива заменено от другото, което води до честото им смесване и употребата им като синоними в медиите и публичното пространство. Тук ще очертаем произхода на обобщените названия „цигани/роми“ и ще разгледаме културните различия на няколко ясно обособени групи и погруппи към които се отнасят.

1.2.1. „Romá“ (роми) като название и самоназвание

Терминът роми става популярен в Европа след първия конгрес на Международния ромски съюз (Лондон, 1971 г.), когато той е буквално „избран“, тъй като в

Европа, освен рома, живеят още три големи цигански общности – т.нар. метагрупи – Мануша, Синти и Кале. В официални международни текстове „рома“ се появява за пръв път през 1977 г. в резолюция на ООН, която призовава „страните, където живеят роми/цигани, да им осигурят всички права на човека, от които се ползват останалата част от гражданите в тези страни“.

В България понятието рома е формално въведено веднага след края на Втората световна война със създадените от Отечествения фронт през 1946 г. театър „Рома“ и вестник „Романо еси“ (Цигански глас). Промяната в държавната политика след 1956 г. и забраната малцинствата да употребяват майчиния си език на публични места води до „забравянето“ на понятието до 1989 г. След края на тоталитарния режим, новата политическа етика налага заменянето на наложилата се във всекидневния език дума цигани с термина роми, който започва да се употребява в медиите, политическите кръгове и неправителствения сектор. Трябва да се отбележи обаче, че има групи и субгрупи от това население, които предпочитат да се идентифицират с други названия, използвани вътре в групата, и дори напълно се разграничават от понятието роми.

Съществуването на обобщените названия цигани/роми създава илюзорното усещане, че става дума за една хомогенна общност, която има строго определени културни и социални измерения. На практика обаче, вътре в общността съществуват няколко ясно обособени групи с различни религиозни и езикови характеристики.

1.2.2. Вероизповедание

За разлика от българската и турската етнически общности, при които има ясно изразена обща религия, ромите у нас се разпределят основно между три вероизповедания: православие, ислям и протестантство.

Таблица 1.

Относително деление на ромите по религиозна принадлежност

	НСИ, 2001	ИОО, 2007*	ИОО, 2007**	Фондация „Партньори България“, 2004
Православни	48,6 %	45,2 %	41,1%	47,8
Католици	0,3 %	1,5 %	0,9 %	
Протестанти	6,6 %	10,0 %	6,6 %	
Мюсюлмани	27,9 %	15,2 %	29,9 %	32,2
Друго	0,5 %	1,4 %	1,0 %	-
Не са религиозни	16,1 %	26,8 %	20,4 %	12,3

* Според самоопределянето им като роми

** Според местожителството им в ромска махала

Поради стигмата върху ромската общност, при самоопределяне една част от ромите декларират друга предпочитана идентичност – например, българска или турска. Това поставя сериозни предизвикателства пред изследователите. В тези случаи е прието въз основа на ключови обективни характеристики да бъде извършвана експертна оценка за целите на събирането на надеждна информация за засегнатите лица (език, религия, традиции, местожителство в ромска махала и др.). В същото време изследователите трябва да взимат предвид и факта, че самоопределието е неразделна част от идентичността и да отчитат феномена на множествената идентичност и динамиката на идентичности в съвременните общества. Различните предизвикателства и подходи за събиране на информация за ромите ще бъдат разгледани подробно в раздел социално-демографска структура.

1.2.3. Език

Съществува обща мрежа от ромски диалекти със сходна морфология и граматика, което дава възможност ромите от различни страни да се разбират помежду си. Същевременно основните диалекти значително се различават по отношение на своята фонетика и лексика – претърпявайки влияние от околното население. На практика в България няма стандартизация нито на съществуващите основни диалекти, нито на писмената система. Това прави изключително трудно начинанието да се преподава на ромски език в училищната система.

Нещо повече, част от хората, които определят себе си или биват определени от другите като роми, не говорят ромски език. Майчин език за тези хора е съответният регионален диалект на българския, турския или румънския език.

Таблица 2.

Относително деление на ромите по майчин език

	НСИ, 2001	ИОО, 2007*	ИОО, 2007**	Световна банка, 2007
Ромски	86,2 %	60,7 %	38,7 %	65,7 %
Български	7,0 %	25,3 %	28,8 %	20,9 %
Турски	6,5 %	5,4 %	24,0 %	13,4 %
Румънски	0,1 %	0,0 %	0,4 %	-
Друго	0,0 %	0,0 %	0,0 %	-
Не се самоопределя	0,1 %	8,5 %	8,1 %	-

* Според самоопределянето им като роми

** Според местожителството им в ромска махала

В таблица 1 и таблица 2 са представени резултатите от преброяването на населението и жилищния фонд през 2001 г. и три представителни изследвания, които оценяват относителните дялове от ромското население, принадлежащи съответно към дадена религиозна деноминация и по майчин език. Във всяка от двете таблици колоната, озаглавена „НСИ, 2001“ представя резултатите от преброяването на населението и жилищния фонд през 2001 г., съгласно декларираната идентичност от изследваните лица.

Колоните „ИОО, 2007“ представят резултатите от изследването „Здравето на ромите в България – състояние и перспективи“ (проведено през октомври 2007 г. от Институт „Отворено общество“ – София, и представително за обособените жилищни зони с концентрация на ромско население в тях). Резултатите от това изследване са посочени както според етническата самоидентичност на индивидите, така и според дефинирането им като роми на базата на тяхното местожителство в сегрегирана зона, поради съществуващите значими разлики.

1.2.4. Основни ромски групи

ДАСКАНЕ РОМА

Преведено буквално даскане рома днес означава български/християнски роми. Думата дас се използва по време на Османската империя и в първоначалния си смисъл означава слуга, роб, но с течение на времето е свързана с турската дума гяур – неверник, немюсюлманин. С това обобщаващо понятие се идентифицират приблизително 26 подгрупи, говорещи различни наречия от балканския тип ромски диалекти, със значимо влияние от местния български диалект. Даскане рома са преобладаващото ромско население в Северозападна и някои райони на Централна Северна България и приблизително половината от ромското население в Югозападна България.

Специфични подгрупи с предпочитана друга идентичност

• Сиви гълъби

В Югоизточна и Централна Южна България съществува група от хора, която българите наричат български цигани, ромите наричат даскане рома, а турците гяур ченгенеси. Самите те се назовават аспарухови българи или стари българи, а околното население често пъти ги обозначава като „сиви гълъби“ или демирджии. Групата обитава относително концентриран ареал по долината на р. Марица с приблизителни граници на изток – гр. Чирпан, на запад – гр. Пазарджик, на север – Средна Стара планина и на юг – Родопите. Сивите гълъби предпочитат браковете в собствената си група и избягват браковете с другите етнически групи в страната, с изключение на българите, каквато е и предпочитаната им идентичност. По традиция представителите на групата са членове на източноправославната църква, макар че, под влияние на Евангелските петдесятни църкви, в някои

села протича процес на евангелизация. Особеното при тази група е, че в някои селища майчиният език е ромски, а в други – напълно отсъстват следи от ромски език, но въпреки това те се разпознават като представители на една и съща група и се женят помежду си, като местоживеенето определя и езика, който бива говорен у дома.

- Цуцумани

В трите области на Северозападна България живее група от хора, която българите наричат български цигани или покръстени цигани, а ромите обозначават като цуцумани. Цуцуманите са източноправославни християни, които българите не приемат за „истински“ българи, а ромите не приемат за „истински“ роми. Техният майчин език е български, но имат запазени в говора си няколко думи с ромски произход. В общия случай цуцуманите не живеят в етнически обособени махали, а разпръснато сред българското население. Значително по-интегрирани са от останалите роми в региона – размерът на домакинствата, образователното равнище и нивото на безработица са сходни с тези на българите в съответната област.

ХОРАХАНЕ РОМА

Преведено буквално хорахане рома днес означава турски/мюсюлмански роми. С това обобщаващо понятие се идентифицират приблизително 36 подгрупи, говорещи различни наречия от балканския тип диалекти, със значимо влияние от местния турски диалект. Хорахане рома са преобладаващото ромско население в Североизточна, Югоизточна и Централна Южна България и приблизително половината от ромското население в Югозападна България.

Специфични подгрупи с предпочитана друга идентичност

- Миллет

В районите, където живеят хорахане рома, съществуват групи от хора, които наричат себе си миллет (на турски - народ). Обикновено българите ги обозначават като турски цигани или турчеещи се цигани, турците ги наричат миллет ченгенеси. Другите ромски групи имат двузначно отношение към миллета: някои ги приемат за роми, но други ги считат за турци. Майчиният език на миллет е турски, но в някои населени места сред по-старите поколения се използва ромски като „таен“ език, а в други групи като жаргон е запазена употребата на малък набор от ромски думи.

- Агупти

В района на Родопите живее група роми, която нарича себе си и бива наричана от другите агупти. В средата на ХХ в. те са класифицирани като роми/цигани

въз основа на пасаж от една народна песен: „Турци си Рада плениха,/ та я агупка сториха/ агупка чорна циганка...“ (вж. **Хипотеза за произход от Египет** – гюпти, егюпти.) Агуптите са пример за смяна на първичната групов идентичност с предпочитаната турска идентичност в рамките на няколко поколения. Ако в средата на ХХ в. изследванията регистрират египетска идентичност, съчетана с „чист и старинен родопски говор“, то в края на ХХ в. агуптите се отличават със стремеж за сливане с околното турско население и употребата на турски език. Решаващ фактор в случая вероятно е ислямът. Подобно на миллета, употребата на ромски е като „таен“ език, използван от по-възрастното поколение.

КАЛДЕРАШЯ

Името на тази общност произлиза от румънската дума калдера [котел] и е пряко свързано с традиционния занаят на мъжете в миналото – изработването на котли и съдове от мед (бакър). Поради спецификата на своя занаят, въпреки държавните постановления, до 1975-1976 г. повечето семейства чергарстват в рамките на страната, съседна Югославия и Унгария. В общия случай днес калдерашите не живеят в етнически обособени махали, а разпръснато сред българското население, макар че в периода след 1989 г. в някои райони на страната (Варненско, Пловдивско, Софийско) се образуват микрорайони от роднински калдерашки семейства, които наброяват до 10–12 къщи.

Калдерашите са познати сред околното им население като сръбски или унгарски цигани и като върбани, което вероятно произлиза от румънското вър бун [първи братовчед]. Понятието е обобщаващо за приблизително 16 подгрупи, които в този случай имат характера на кланове.

ЙЕРЛИИ

Следвайки една класификация на ромите в България, направена от британския вице консул във Варна – Бърнард Гилиът-Смит през 1916 г., в българската етнография след 1989 г. е въведен терминът йерлии, с цел да се улесни обозначаването на ромските групи, които отдавна водят уседнал живот, за разлика от групите, които са били насилно заставени да уседнат в периода 1958-1976 г. Терминът произлиза от турската дума yerli [кореняк, местен човек], а основание за неговата употреба е фактът, че в София и Югозападна България част от ромите се самоопределят като ерлидес, а в Македония има група, която нарича себе си арли. В този случай е важно да се подчертае, че терминът е въведен само с цел академично удобство и такава група не съществува. На практика терминът механично обединява групите, които се назовават даскане и хорахане рома, т.е. принадлежащите към т.нар. балканска диалектна общност на ромския език.

Калдерашите говорят ромски език, принадлежащ към т.нар. северни (или нови) влашки диалекти, които търпят силно влияние от румънския език.

КАЛАЙДЖИИ

В различни класификации на ромските групи калайджиите биват класифицирани различно – като част от даскане рома, хорахане рома или калдерашите. Причината за това е, че онези подгрупи, които живеят в Североизточна и Югозападна България, са мюсюлмани; тези, които живеят в Югозападна и Централна Южна България (познати още като тракийски калайджи), са православни християни; а калайджиите от Северозападна България имат спомен за миналата си мюсюлманска принадлежност, но фактически не спазват мюсюлманските обичаи и традиции. Това, което обединява различните калайджийски общности, от една страна, е традиционната мъжка професия, която е дала и името на общностите, а от друга страна – принадлежността на четирите регионални говора към групата на южните (или стари) влашки диалекти, в които има запазени голям брой думи от турски произход. Въпреки езиковото сходство, тракийските калайджи и другите калайджи не сключват бракове помежду си, поради различната религиозна принадлежност.

РУДАРИ/ЛУДАРИ

Предимно в селските райони на областите Пловдив, Стара Загора, Нова Загора, Бургас, Варна, Добрич, Велико Търново и Плевен живеят групи от хора, които околното население нарича румънски цигани. Представителите на тази общност наричат себе си рудари или лудари – в зависимост от местния диалект. Поради характерните за тях занаяти, за околното население са познати по-скоро като копанари и мечкари, за което техните самоназвания са съответно лингурари и урсари.

По време на преброяванията и социологическите изследвания рударите/лударите се идентифицират обикновено като румънци, власи или българи, но винаги настояват на разграничаването си от ромите. Обикновено по-старите поколения приемат за себе си названието румънски цигани, защото думите циган и циганка – означават съответно съпруг и съпруга в техния говор (каквото впрочем означават и думите ром и ромни в ромския език). Рударите/лударите използват диалект на румънския език.

Макар че живеят в относително обособени етнически махали, те са вероятно най-интегрираната в българското общество ромска група по отношение на нивото на образование, нивото на заетост, както и по размера на домакинствата, по които не се различават от българското население в дадените населени места.

Таблица 3.
Класификация на ромските групи и подгрупи в България

Диалектна общност	Балканска		Влашка		
Група	Даскане рома	Хорахане рома	Калдерашя	Калайджес	Лудари
Подгрупи	Бакърджи	Бакърджи	Австрийски Грастари Джанкеши Дудулани Жъпли Златари Какавяря Кангляря Лейнаши Ловара Нямцор Сръбски Тасманяри Унгарски Харкомяря Цгняка	Македонски Мизийски Тракийски	Влахоря Вретенари Лаутари Лингурари Маймунджии Рудари Урсари
	Бояджи	Баламо			
	Бръснари	Бомбаджи			
	Бургуджии	Боринари			
	Гаджали	Бургуджии			
	Голи	Бърдари			
	Демирджи	Въглищари			
	Джамбази	Дармонджии			
	Джезведжии	Давулджии			
	Джуравци	Дрърндари			
	Дървари	Дънкулари			
	Дюлгери	Ерлидес			
	Ерлидес	Зангурджи			
	Касапи	Звънчари			
	Ковачи	Зурнаджии			
	Кожари	Калбурджи			
	Кокалари	Каруцари			
	Кошничари	Ковачи			
	Музиканти	Курбати			
	Налбантджии	Къткаджи			
	Рамошари	Лахора			
	Решетари	Мехтерии			
	Ситари	Музиканти			
	Хамали	Печкаджи			
	Цуцумани	Сепетджии			
		Тенекеджии			
		Тухлари			
		Усталари			
		Фереджели			
		Фичири			
	Футаджи				
	Хамали				
	Хасърджи				
	Хорохая				
	Чарале				
	Чилингири				
	Юрукчии				

Подгрупи с предпочитана идентичност	Българска: Карастанчовци Сиви гълъби Гръцка: Драмо рома	Турска: Агупти Даале Сархази Миллет	-	-	Румънска Влашка
Смесени бракове с други етноси	Джоревци/ Катъри Мелали Бобове Муртапи		-	-	-

Източник: Алексей Пампоров, Ромското всекидневие в България, София, 2006

1.3. Социално-демографска структура

1.3.1. Подходи за набиране на данни за ромите в България

Очертаването на социално-демографската структура на населението, в това число и на ромите като етническа група, изисква прилагане на адекватни методи за набиране на статистическа информация.

1.3.1.1 Приложение на данните

Събираните данни намират различно приложение, но те са особено важни при:

- а. Разработване и изпълнение на публичните политики, насочени към равнопозна интеграция на етническите малцинства;
- б. Проследяване изпълнението на поетите от страната ангажменти за спазване правата на човека и правата на малцинствата;

а. Разработване на публични политики

Всички компоненти на планирането на политиките за интеграция се нуждаят от захранване със статистическа информация, в това число и:

- изготвянето на индикатори за сравнение,
- формулирането на количествени цели,
- извършването на оценка на ефективността на програмите.

В самата същност на политиките за борба с бедността и изолацията (феномени, които засягат и значителна част от представителите на ромското малцинство) е заложена идеята за количествени сравнения между различни социални групи.

Данните за социалноикономическия статус на ромите могат да бъдат убедителен аргумент в публичните дебати за необходимостта от предприемане на мерки за интеграция на уязвимите роми. Данните могат да послужат и за измерване на резултатите от изпълнението на интеграционни политики и повишаване на доверието към тях.

Особено важно е да се подчертае, че при набирането на количествени данни целта е да бъде изследвана групата, а не отделните нейни членове, т.е. информацията, макар и събирана за и от отделни лица, се разглежда в обобщен вид за съответните групи, към които принадлежат индивидите.

През следващите години България предстои да получи от структурните фондове на ЕС или да заделни от държавния бюджет милиарди евро, немалка част от които ще бъдат насочени към създаването на равни възможности за всички български граждани, в това число и за ромите. Без реалистични статистически данни за предизвикателствата пред социалното включване е твърде вероятно да възникнат рискове пред ефективното усвояване на тези средства в интерес и в полза на най-уязвимите групи, сред които са и голяма част от представителите на ромското малцинство.

Международна инициатива Десетилетие на ромското включване: 2005-2015 г.

В контекста на международната инициатива Десетилетие на ромското включване: 2005-2015 г." нараства набирането на статистическа информация за реализирането на ефективни интеграционни програми.

б) Спазване на правата на човека

Набирането на статистическа информация специално за гражданите от етническите малцинства е неразделна част и от докладите, които държавите, ратифицирали международни договори в областта на правата на човека, са задължени да представят периодично. В съответствие с поети задължения във връзка с членството си в редица международни организации България предоставя на

международната общност количествени данни за малцинствата, в това число и за ромите, при подготовката на следните доклади.

Доклади, в областта на правата на човека, представяни от България:

- Периодичен доклад на Република България по изпълнението на Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация;
- Доклад на Република България съгласно чл. 25, ал. 1 от Рамковата конвенция за защита на националните малцинства;
- Доклад на Република България съгласно член 17 от Директивата на ЕК за расово равенство;
- Доклад на Република България по изпълнението на Международния пакт за икономически, социални и културни права.

Във всички тези документи би било невъзможно да се съди за напредъка на страната в преодоляването на непряката дискриминация и ефективността на политиките на равноправно интегриране на ромите, без да се събират и обработват данни за гражданите от етническите малцинства.

1.3.1.2. Методи за събиране на информация

• Събиране на данни по етнически признак по време на преброяванията, осъществявани от Националния статистически институт (НСИ).

В документите по преброяването в края на 1992 г. са включени признаците „етническа група“, „майчин език“ и „вероизповедание“. При последното преброяване към 1 март 2001 г. данните по трите признака се предоставят доброволно от лицата, т. е., ако лицата пожелаят, може и да не отговорят (за разлика от предишни преброявания, когато отговорите на тези въпроси са били задължителни).

- Специализирани количествени и качествени изследвания, осъществявани от изследователски центрове, национални и международни организации;
- Набиране на административна информация;
- Периодични статистически анализи – преброяване и проучвания на НСИ и Евростат.

Извършване на експертна оценка

Липсата на валидна и надеждна количествена информация за етническите малцинства, основана на самоопределение (и по-специално за ромите, немалка част от които, поради стигмата върху общността, при самоопределяне декларират друга предпочитана идентичност – например, българска или турска) поставя сериозни предизвикателства пред изследователите. В тези случаи е прието въз-

нова на ключови обективни характеристики да бъде извършвана експертна оценка за целите на събирането на надеждна информация за засегнатите лица (език, религия, традиции и др.). В същото време изследователската прецизност изисква внимателно да се взема предвид и фактът, че самоопределението е неразделна част от идентичността, както и феноменът на множествената идентичност и динамиката на идентичности (вкл. и смяна на първична групови и дори индивидуална етническа идентичност с друга предпочитана в рамките на няколко поколения или дори в живота на индивида) в съвременните общества.

1.3.1.3. Рискове и заплахи при събиране на статистически данни

Противоречие с изисквания за защита на личните данни

Без съмнение съществуват и позиции, че при събирането на статистическа и социологическа информация относно етническата принадлежност на гражданите е налице риск да се влезе в **противоречие с нормативните изисквания за защита на личните данни**.

В много държави политическите страхове от използването на статистически данни за целите на подхранване на етническо напрежение водят до мерки, ограничаващи събирането на информация по етнически признак. Често това се извършва с обяснението, че така се защитават личните данни и правото на личен живот на гражданите.

За да не се ограничава набирането на данни с излагане на подобни аргументи, е необходимо да бъдат формулирани ясни правила за събиране на информация, които да отговарят на следните съвременни **изисквания за защита правата на гражданите**:

- ясно разграничение между информацията, която се използва за статистически цели и лични данни;
- въвеждане на подходящи процедури за гарантиране анонимността на изследваните лица и за недопускане на риск за извличане на лични данни от статистически масиви.

Създаване на социално напрежение

Изследователите, които боравят с информация за етническа принадлежност, са изправени пред дилемата дали, ако бъдат публикувани определени данни за етническа група, информацията би могла да получи публични интерпретации, които да доведат до социално напрежение.

Ето защо препоръките на международните правозащитни организации са публикуването на „чувствителни“ данни за етническия произход да бъде избягвано. Подобна практика е приета в редица етични кодекси на журналиста, където се отбелязва, например, че необоснованото позоваване на етническия произход на извършителите на престъпления е в разрез със стандартите на професионалната журналистическа етика.

В последните изменения на Закона за статистиката се отбелязва, че „Статистическата дейност се осъществява при спазване на принципите на законосъобразност, безпристрастност, надеждност, ефективност, адекватност, публичност и опазване на статистическата тайна“. Други основни изследователски принципи са много близки до нормите, залегнали в етичните кодекси на журналистите: конфиденциалност, информирано съгласие на изследваните лица, уважение на доброволния принцип на самоидентификация на лицата, принадлежащи към определена група, отчитане на комуникационните възможности и етнокултурна специфика на включените в изследването лица и др.

1.3.2. Брой на ромите

Точният брой на ромите в България е обект на голям изследователски и обществен интерес. Честите спекулации и заплахи в общественото пространство за „циганизация на българското общество“ показват, че липсата на широко приета оценка за броя на ромите в България може да доведе до влошаване на междулическите отношения в страната.

Официална статистика и оценки за броя на ромите

Данните от националните преброявания на Националния статистически институт представляват изходна точка за определяне на точния брой на ромите.

Таблица 4.

Брой и относителен дял на ромите спрямо общото население на България съгласно преброяванията 1900–2001 г.

Година на преброяване	Брой на ромите	Относителен дял на ромите %
1900	89 549	2.4
1905	99 004	2.5
1910	122 296	2.8
1920	98 451	2.0
1926	134 844	2.5
1934	149 385	2.5
1946	170 011	2.4
1956	197 865	2.6
1965	148 874	1.8
1975	18 323	0.2
1992	313 396	3.7
2001	370 908	4.7

Източник: НСИ

При все това трябва да се има предвид че данните за етническата принадлежност на населението след 1956 г. са изкривени от политическия контекст (политиката на БКП за непризнаване на малцинствата) и на практика до преброяването от 1992 г. не може да се разчита на тяхната достоверност.

Относителен дял на ромите спрямо общото население

Ако се проследи динамиката в развитието на ромското население съгласно преброяванията в периода от Освобождението до края на първото десетилетие след Втората световна война (таблица 4), е очевидно, че размерът на ромската етническа група в абсолютни стойности нараства пропорционално с размера на макрообществото. Това означава, че **прирастът на ромите съответства на прираста на останалото население.**

По тази причина относителният дял на ромите в България през този период се задържа в относително стабилни граници около 2.5%.

Друга изходна точка за определяне на броя на ромите в България представяват данните на МВР, събирани за целите на държавното управление по време на комунистическия режим.

Таблица 5.
Брой и относителен дял на циганите в България
по данни на МВР в периода 1959–1989 г.

Година	Брой на ромите	Относителен дял на ромите
1959	214 167	2.74
1976	373 200	4.26
1980	523 519	5.96
1989	576 927	6.45

Източник: Алексей Пампоров,
„Броят на ромското население в България като проблем“
в Интеграцията на ромите в Българското общество, София, 2007

С разсекретяването на част от държавните архиви след 1989 г., данните на МВР стават достъпни за академичните среди. Затова, когато преброяването от 1992 г. регистрира 313 396 роми, цяла група учени ги обявява за неадекватни и подценяващи размера на ромското население, а в публичното пространство се появява експертна оценка за брой на ромите, възлизащ на 800 000 души (Марушиакова и Попов, 1993).

Към 1992 г. оценката е изключително силно завишена, защото годишният прираст на ромското население в периода 1965 – 1989 г., според същите секретни документи е 13%, а по логиката на оценката би следвало да е 390%. Подобен прираст би могъл да се постигне, само ако в периода 1989 – 1992 г. не е починал нито един индивид от ромски произход и ако всяка ромска жена във фертилна възраст (15 – 49 г.) роди две деца.

Подобно явление разбира се не е реалистично и това поставя под съмнение експертната оценка за броя на ромите към 1992 г.

Ако броят на ромите бъде изчислен коректно, на базата на различни статистически модели и данните от МВР през 1989 г., се получава, че общият брой на хората, които останалите определят като роми (цигани) към 31.12.2008 г. ще бъде в интервала от 641 735 до 831 130. Всъщност, дори и при най-завишените индикатори, броят от 800 000 има вероятност да е бил достигнат едва в края на 2007 г., т.е. 15 години, след като е предположен за пръв път.

Разликата от 189 395 души между максималната и минималната оценки е твърде голяма за българските измерения – де факто повече, отколкото цялото население на области като Ловеч, Кюстендил или Кърджали и това налага много внимателното боравене с тях.

Нещо повече, ако се вземат предвид данните от преброяването през 2001 г. и се изчислят на базата на естествения прираст на ромите в периода 2001–2003 г., то броят на индивидите, които имат ромска идентичност към 31.12.2008 г. ще бъде приблизително 426 000 души, което е значително по-малко от статистически постигнатите оценки.

Разликата между данните от официалната статистика и експертните оценки се дължи на разликата между понятията цигани и роми, които често и безкритично се използват като еквивалентни в публичното пространство [вж. Раздела етническа идентичност]. Между двете понятия обаче съществува фактическа разлика. Понятието роми (рома) е самоназвание на съвкупност от етнически групи със сходни културни елементи. Понятието цигани е външно название, с което макрообществото традиционно назовава социални групи с определени стилове на живот или с даден антропологически генотип. Понятието цигани, освен понятието роми обхваща и други сходни на тях по генотип или начин на живот групи – в повечето случаи, живеещи в бедните покрайнини и гетоизирани градски зони.

В този план на мисли изглежда уместно държавната администрация, неправителствените организации, академичните среди и медиите, да започнат да разграничават двата термина – цигани и роми, с цел постигане на релевантни политики и по-адекватна информация.

Когато става дума за събития, свързани с политиката (ромски партии, ромски лидери, ромски вот) или с културната интеграция (ромски фестивали, ромски майчин език в образованието, ромско езична аудитория), то боравенето с числа,

различни от тези по самоопределяне (преизчислено за 2008 г. на 426 хил. души), може да се дължи на неинформираност или на съзнателна спекулация. Когато става дума за населението с най-нисък социален и икономически статус, живеещо в т. нар. ромски/цигански зони на населените места – неправомерно генерализирано като цигани – в такъв случай към края на 2007 г. трябва да се имат предвид приблизително 650 000 – 700 000 души.

Ромска раждаемост

Преувеличаването на ромската раждаемост в някои академични изследвания и в медийното пространство противоречи на съществуващите статистически данни, според които **при ромите се наблюдава значим спад в средния брой деца, родени от една жена.**

Ако за родените преди 1930 г. ромски жени той е 3,5 деца, а за родените в периода 1955 – 1960 г. той е 3 деца, то за родените 1965 – 1970 г. той е 2,6 деца. Важно е да се отбележи фактът, че **поради изключително високата смъртност в ромските общности (висока детска смъртност и значително по-ниска продължителност на живота), завишената раждаемост е естествен механизъм на възпроизводството.**

На практика, за да се осигури простото възпроизводство (тоест броят на ромите да остане същият, какъвто е в момента), средният брой деца на една жена трябва да бъде 2,4.

Данните на НСИ показват много близки до тези стойности - средният брой деца на една ромска жена към 2001 г. е 2.77%. Казано с други думи, увеличаването на относителния дял на ромите с 1% в периода 1992–2001 г., спрямо останалото население в страната не се дължи на бум на раждаемостта сред ромите, а на драстично занижената раждаемост сред останалите етнически групи (например, българките, родени в периода 1970 – 1975 г., имат средно по 1 дете на жена).

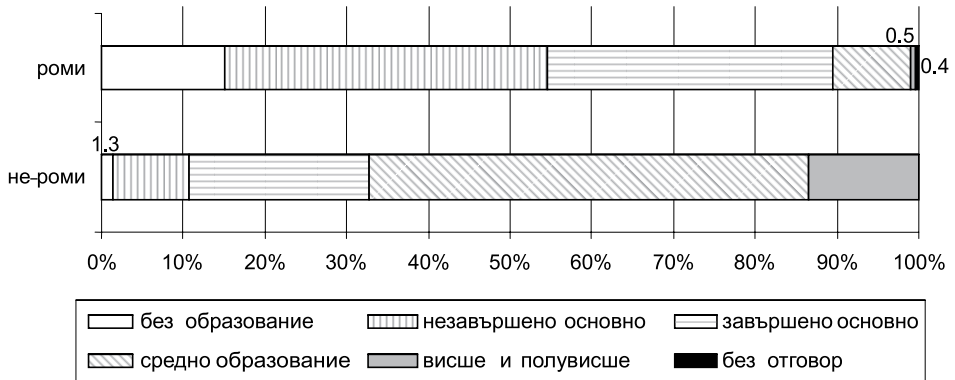
Ранната раждаемост (под 18 години) в ромската общност намалява, но все още е висока - по данни на НСИ към 2001 г. 51% от ромските жени са родили своето първо дете преди 18-годишна възраст. За сравнение към 1992 г. този дял е бил 69%. Особено рязко намалява извънредно ранната раждаемост (под 14 години) - от 7% през 1992 г. до 3.6% през 2001 г.

1.3.3. Образование

Образователно ниво на ромите

Както официалната статистика, така и различните изследвания показват че образователното ниво сред ромската общност е най-ниско в сравнение с останалите етнически групи.

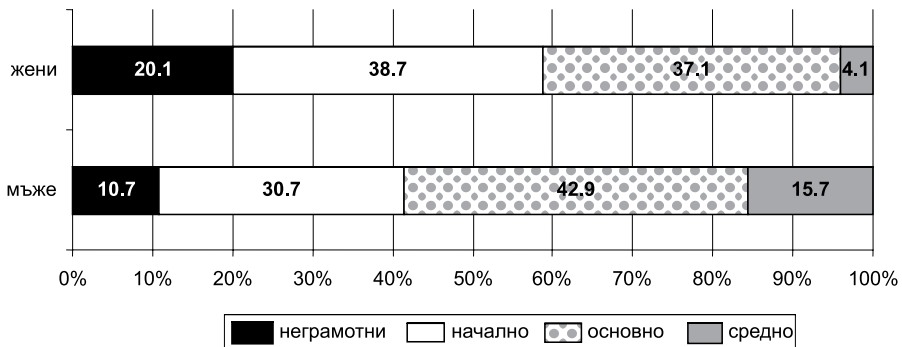
Образование сред ромите и не-ромите (процент)

Източник: D. Rengold et al., Roma in an Expanding Europe: Breaking the poverty cycle (2004)

В същото време в самата ромска общност съществува сериозна разлика в образователното ниво на мъжете и жените. Неграмотните ромски жени са два пъти повече от мъжете.

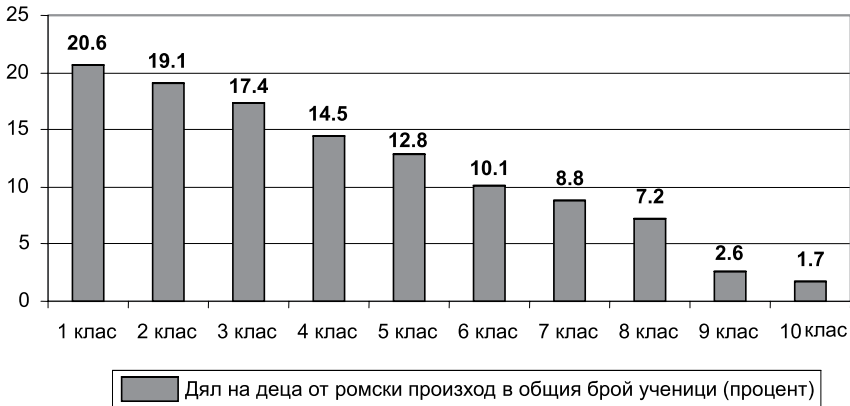
Разделение по пол в образованието на ромите

Източник: Фондация „Партньори – България“. Ромите: другото лице на промените. София, 2004

През 2002–2003 г. МОН организира мащабно проучване за етническия състав на учениците. Според данните от това проучване ромските деца съставляват 10,5% от учащите се в системата на началното, основното и средното образование, като техният процент е неравномерен в различните степени и класове: от над 20% в 1-ви клас до 1% в 12-и клас. Тази голяма разлика се дължи не толкова на положителния естествен прираст сред ромите (комбиниран с отрицателния прираст при другите етноси), а най-вече на големия процент ромски ученици, отпадащи от училище.

Дял на деца от ромски произход в общия брой ученици (процент)

Източник: Йосиф Нунев. Анализ на актуалното състояние на училищата, в които учат ромски деца. В: Стратегии, 2002 г. Специален брой „Образователна политика и културни различия“

Ранно отпадане и непостъпване в училище

Непостъпването и ранното отпадане на ромските деца от училище е проблем за българското общество като цяло.

Таблица 6.

Дял на отпадналите ученици по етнически групи през 2003 г.

Етническа група	Етническа подгрупа	Дял на отпадналите ученици (%)	
		Общо	За възрастовата група 15-19 г.
Българи	--	2,0	3,9
Турци	--	8,3	21
Роми	--	--	42,8
Роми	Християни	12,8	--
Роми	Мюсюлмани	8,1	--

Източник: МЦПМКВ, София, 2004. Окончателен доклад по проекта „Оценка на съществуващите политики и практики за осигуряване на равен достъп до образование на деца от малцинствата и разработване на препоръки за трайно решаване на образователните проблеми на малцинствата“

Според НССЕДВ (2002 г.) високият дял непостъпващи и отпадащи от училище ромски деца е увеличил с над 60% делът на възрастните неграмотни роми само

в периода между последните две преброявания (1992–2001 г.). Ако тези процеси не бъдат овладени, България ще е една от страните с най-висок процент на неграмотни граждани в целия Европейски съюз.

Причини за непостъпване в училище и отпадане от образователната система

Причините за ниското образователно равнище на ромите трябва да бъдат търсени както в самата ромска общност, така и в българската образователна система.

Проблемите в сферата на образованието са различни в отделните ромски групи, всяка от които има своите специфики и съответно - различни образователни нагласи.

Проучване на Център „Амалипе“ от 2005 г. сред ромски родители от различни региони на страната, както и проучване сред ромски жени през 2007 г., очертават следните специфични проблеми.

Някои от **уседналите роми (наричани в етнологията йерлии)** започват да посещават масово училище в средата на ХХ в., а други групи правят това по-рано и образователният статус сред тях е по-висок. Това сочат и наблюдения за образователното равнище на ромите в Сливен и Монтана. Основните образователни проблеми сред йерлиите са: ранно отпадане от училище, обучение в изцяло ромски училища, обучение в помощни училища, слаба ангажираност на родителите. При повечето от тях не е проблем владенето на български език. Изключение правят йерлиите в големите градски гета. Често отпадането от училище се дължи и на социални причини.

Калдешите започват да посещават училище едва през 60-те и 70-те год. на ХХ в. При тях отпадането на учениците рядко е свързано със социални причини. Сред калдешите процентът на отпадащи момичета в началния етап на образование е най-голям. Това се дължи на културните специфики на самата група и все още съществуващите ранни бракове.

Като цяло образователното ниво на **рударите** е относително високо. Образованието заема едно от водещите места в скалата на ценностите. Не съществува проблем с владенето на български език, но много от родителите са в чужбина, децата живеят с баби и дядовци.

Образователното ниво на **миллет** (турскоезичните роми) е сравнително ниско и доброто владение на български език често е проблем. Това с особена сила важи за турскоезичните роми в големите градски гета (в Пловдив, Бургас, Варна и др.), както и в селските райони. Проблем е и образованието на момичетата поради запазения на места обичай за сключване на ранни женитби и страхът от „откраждане на момичето“ докато е на училище, споделян от много родители. Проблеми представляват също така ранното отпадане и безпричинните отсъствия, често поради социални причини.

От друга страна, общността има и различни социални прослойки, които са интегрирани в различна степен, имат различни образователни нагласи и проблемът с отпадането от училище е актуален за някои, но не за всички от тях. Проучване на Център „Амалипе“, проведено сред учители и директори в 86 училища от различни региони на страната през 2006 г., сочи, че в 23 от обхванатите училища проблем с отпадащи ученици не съществува, а в други 31 училища този проблем е „слаб, касаещ само отделни деца“ (по мнението на учители и директори).

Освен в ромската общност, причините за отпадане от училище на деца от ромски произход могат да бъдат търсени и в спецификите на българската образователна система. Българската образователна система в настоящия си вид няма адекватни механизми за превенция на отпадането, като някои особености дори „стимулират“ отпадане.

На първо място, българското училище днес не работи системно с родителите, в частност – с ромските родители. Мерките в тази насока са предимно рестриктивни (например, спиране на помощи за деца при наличие на повече от 5 неизвинени отсъствия за един месец и други подобни), ограничени във времето (основно в месеците, през които се записват ученици за заверка на т. нар. Списък – Образец 1) и несъобразени с културните специфики на ромската общност. Рядкост са позитивните и иновационни средства за ангажиране на ромските родители – например, включването им в училищно настоятелство, въвеждането на механизми за родителска оценка на учителския труд, ангажиране на ромски родители в извънучилищни дейности или в часовете по СИП. Използването на тези средства не се стимулира в нужната степен чрез диференцираното заплащане и делегирания бюджет. Поради тези причини, ромските родители остават „чужди“ на училището като институция, което води до неангажираност с образованието на техните деца.

Един от сериозните проблеми пред българската образователна система и по-конкретно пред учебното съдържание, който се отразява върху отпадането на децата от малцинствата от училище, е слабото застъпване на мултикултурни и интеркултурни елементи. Традициите и културата на малцинствените общности в България все още е слабо представена в учебното съдържание, въпреки промените в държавните образователни изисквания през последните години. Практиката показва, че застъпването на елементи от културата и традициите на малцинствата в учебното съдържание превръща училището в интересно за тези деца, ромските в частност, и повишава тяхната мотивация за образование, както и ангажираността на техните родители. Проучване на Регионалния инспекторат по образованието към Министерството на образованието и науката – Велико Търново през 2003 г. върху резултатите от първата пилотна година от въвеждането на свободно избираем предмет „Фолклор на етносите – ромски фолклор“ в 13 училища от Великотърновска област показва, че след въвеждането на тези часове, посещаемостта на учениците, включени в тях, се увеличава с около 20%.

Ромските деца в България учат в 5 типа училища

- **„Български“ училища:** ромските ученици са не повече от 5–10%, т.е. 2–3 ромски деца в клас. От педагогическа гледна точка учителят не следва да

предприема специални мерки за интеграцията на тези деца, по-различни от мерките за интеграция на всяко ново дете (с уважение към неговата/нейната етническа и културна идентичност). В този тип училища учат неголям процент ромски деца, които обикновено произхождат от интегрирани семейства.

• **Смесени училища:** Ромските ученици са около една четвърт или една трета. Интеграцията на ромските деца се улеснява както от усилията на учителя и контакта с българските съученици, така и от благоприятната социална среда: смесените училища се намират извън ромското гето или ромската махала и предоставят възможност за взаимодействие с макрообществото.

Анкети и фокус групи сред директори и учители от смесени училища, проведени от Център „Амалипе“ през 2005 г., показват, че основните образователни проблеми пред ромските деца, обучаващи се в тях, са: липса на учебно-технически пособия (химикали, тетрадки и др.), учебни помагала, безпричинни отсъствия, неангажираност на родителите. Като остър се сочи и проблемът със самочувствието и идентичността. Безпричинните отсъствия като проблем съществуват, но те са по-скоро спорадични (макар и по-чести, отколкото при българските деца), а не толкова системни. Проблемът с овладяването на българския език не е така остър в смесените училища.

• **„Цигански“ училища:** сегрегирани училища, намиращи се в ромските гета в някои от най-големите градове. В тях ромските ученици преобладават, често достигат и до 100%. Нивото на образованието е много по-ниско отколкото в смесените училища. Учебната интеграция се затруднява от липсата на контакти с български съученици и от недостатъчните контакти с макрообществото. Данни на Министерството на образованието и науката от 2005 г. сочат, че 30 421 деца от ромски произход, живеещи в градовете в 22 области, се обучават в детски градини и училища с над 50 процента ромски деца и ученици. От тях 2464 посещават детска градина, а 27 957 – училище. Според доклад на Институт „Отворено общество“ – София, „Ромските училища в България“ от 2005 година, от 2 657 общообразователни училища и 127 специални училища в България общият брой на училищата с над 50 процента ученици от ромски произход е 554 (или почти 20% от всички училища). В същото време училищата с повече от 30 процента ученици от ромски произход са 960 (35% от всички училища в страната). Едно от наблюденията, отбелязани в доклада, е, че училище, в което над 30% от учениците са роми, бързо се превръща в „ромско училище“, тъй като родителите на неромски деца ги преместват в друго учебно заведение.

Анкети и фокус групи сред директори и учители от „цигански“ училища, проведени от Център „Амалипе“ през 2005 г., показват, че основните проблеми пред ромските деца, обучаващи се в тях, са: безпричинни отсъствия, непокриване на държавните образователни изисквания и стандарти, проблеми с владеенето и използването на български език, липса на учебно-технически пособия, учебни помагала, дрехи и обувки, влошено състояние на материално-техническата база, неангажираност на родителите. Системните безпричинни отсъствия са посочени като остър проблем, застрашаващ цялостното

протичане на учебния процес. Огромна част от учителите посочват, че децата не покриват реално държавните образователни изисквания и учебният процес е формален и с ниско качество. Проблемът с овладяването на българския език е остър сред турскоезичните роми, но съществува, макар и в по-малка степен и сред ромскоезични деца, обучаващи се в сегрегирани училища.

- **Селски училища**¹: често ромските ученици са мнозинство поради демографски причини. Според данните от преброяването, проведено през 2001 г., около 30% от населението на страната живее на село, докато при ромите делът на живеещите в селата достига до 46%, при това около 44% от ромите са на възраст до 20 г. (или около 30% от ромите са в училищна възраст), докато средно за страната този дял е над 2 пъти по-нисък и още по-нисък в селата. Образователното ниво в селските училища е по-високо от нивото в сегрегираните училища, но по-ниско от това в смесените училища.

• Ромските деца често се обучават в специални **училища за умствено изостанали деца**. Голяма част от ромите са записвани в тези училища поради чисто социални причини или поради неинформираност за последствията от страна на родителите, поради което ромските деца са свръхпредставени в специалните учебни заведения. Изследване на Българския хелзинкски комитет от 2002 г. сочи, че поне 51% от общия брой на учениците в училища за деца с интелектуални затруднения са от ромски произход.

Пример за подобно явление е ОУ „П. Р. Славейков“ в град Павликени (община Павликени, област Велико Търново), което в последните шест години постепенно се превръща в сегрегирано училище. То е разположено между ромски и български квартал и преди шест години децата и от двата квартала са учили заедно. Сега обаче, всички български деца са записани в по-отдалеченото училище, където повечето ученици са от български произход. Те ходят пеша до училището, разположено по-далече от ОУ „П. Р. Славейков“, но все пак достатъчно близо, за да нямат нужда от превоз.

Аз мислех, че му викат помощно училище, защото дават помощи.
Родител от
В. Търново

Инициативи, свързани с образователната интеграция на ромските деца

Прилагаме кратък преглед на четири от тези инициативи, които са определящи за ромското образование.

¹ Сходна на ситуацията в селата е картината и в много от градовете с по-малобройно население.

ДЕСЕГРЕГАЦИОННИ ПРОЕКТИ

От 2000 г. до настоящия момент различни ромски НПО реализират проекти за десегрегация на така наречените „ромски училища“ в седем български града, финансирани от Програмата за насърчаване на ромското участие на Институт „Отворено общество“, Будапеща и от Ромския образователен фонд. Идеята на проектите е да се повиши качеството на образование на ромските деца чрез преместването им от сегрегирани „гето-училища“, намиращи се в големите ромски квартали, в смесени училища в българските квартали на града. В рамките на тези проекти се финансира ежедневното транспортиране на ромските деца от ромските квартали в училища извън тях, както и мерки за тяхната социална и педагогическа адаптация в етнически смесените училища. По данни на МОН и МТСП в тези проекти са включени около 1200 ромски деца; по данни на организациите, които реализират проектите броят на децата е близо 3000.

Проучване на Български хелзински комитет от 2005 г. сочи, че ромските деца, участващи в проектите за десегрегация, показват успех на тестовете по български език и математика, който е с близо цяла единица по-висок в сравнение с успеха на своите връстници, обучаващи се в сегрегирани ромски училища. Това може да се интерпретира като ясен индикатор за по-доброто качество на образование в етнически смесена среда. В същото време посоченото проучване на БХК сочи, че ромските деца, включени в проектите за десегрегация, показват с близо половин единица по-ниски оценки на тестовете по български език и математика в сравнение със своите съученици от български произход. Тези различия подсказват за необходимостта от разработване на цялостна система от педагогически мерки, насочени към по-ефективна образователна работа с ромските деца в етнически смесена среда.

В началото на процеса на десегрегация Министерството на образованието и науката подходи резервирано към усилията в тази насока. В хода на развитие, МОН изрази подкрепа и готовност да заложи десегрегацията в своите приоритети. Това бе отразено в Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства, разработена през 2003 г. и одобрена от Министъра на образованието и науката на 11 юни 2004 г. Въпреки това, през последните две години се наблюдава отстъпление в политиката на МОН по отношение на десегрегацията и липса на реални действия в тази насока. Процесът на десегрегация не е заложен в общата политика на МОН и не присъства в изработваните от министерството документи. За него не се заделят средства от републиканския бюджет, като се разчита на финансиране от Ромския образователен фонд и Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“.

ВЪВЕЖДАНЕ НА СВОБОДНО ИЗБИРАЕМ ПРЕДМЕТ „РОМСКИ ФОЛКЛОР“

Програмата по СИП „Фолклор на етносите - ромски фолклор“ е инициатива на Центъра за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“ - Велико Търново и община Велико Търново, и реализирана с финансовото съдействие на общините.

Целта на програмата е да се преодолее големия брой отпадащи ромски ученици, като се повиши тяхната мотивация да посещават училище и да се насърчи ангажираността на техните родители с цялостния образователен процес. В същото време програмата работи за формирането на етническа толерантност и познаване на ромската култура от неромските ученици, като с това се улесни и интеграцията в класната стая.

Програмата предлага часове по СИП (свободноизбираема подготовка), включени в основната учебна програма. В часовете, чрез използване на интерактивни техники, се представя ромската култура и връзката ѝ с българската култура и културата на другите етноси. За целите на СИП са изготвени специални учебни помагала с приказен, празничен и песенен фолклор. По места СИП се инициира от училищата и отделите „Образование“ на общинската администрация, а финансирането ѝ е включено в общинските бюджети. По настоящем програмата обхваща над 5000 ученика в над 200 училища от цялата страна.

Министерството на образованието и науката подпомага тази програма от самото ѝ начало - както на централно ниво, така и чрез регионалните инспекторати по образованието. Тази подкрепа е преди всичко организационна и методическа, като тя следва заявеното желание от страна на училищата и не е свързана с активна политика за популяризиране и пропагандиране на възможностите за изучаване на СИП „Ромски фолклор“ сред училищата. Въвеждането на делегирани бюджети от началото на 2008 г. вероятно ще сведе до минимум възможностите да се изучава СИП в почти всички училища и най-вероятно ще доведе до рязко намаляване на броя на училищата и учениците, изучаващи СИП „Ромски фолклор“.

ВЪВЕЖДАНЕ НА ЧАСОВЕ ПО МАЙЧИН РОМСКИ ЕЗИК

Въвеждането на СИП по майчин ромски език е предвидено в Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество и също така следва от Рамковата конвенция за защита на националните малцинства. Този процес бе инициран през 1992 г. от Министерството на образованието и науката. Въпреки наличието на експерт по ромски език в МОН и въпреки включването на свободно избираемия предмет във всички документи, свързани с образователната интеграция на децата от етническите малцинства, до този момент въвеждането на СИП майчин ромски език остава силно ограничено.

Според доклада „Ромското дете и неговата семейна среда“ на Международния център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия от 1998 г., в средата на 90-те години, когато изучаването на ромския език е във възход, той се преподава на приблизително 4000 ученици. Преподаването на ромски език обаче, не е организирано систематично: не са взети мерки за осигуряването на необходимите учебни материали и за квалифицирането на учители по ромски език, както и за по-доброто интегриране на тези часове в учебния план. В края на 90-те години има спад в преподаването на ромски език,

като групите по ромски език в училищата изчезват. През учебната 2003/2004 година преподаването на ромски език е подновено, но в малки мащаби. Според официалната статистика броят на децата, изучаващи ромски като майчин език в общообразователните и професионалните училища в България, е намалял до 80 през учебната 2005/2006 г.

РОМИ ПОМОЩНИК НА УЧИТЕЛЯ/УЧИЛИЩНИ МЕДИАТОРИ

От учебната 2003/2004 година в някои общински училища са назначени помощници на учителя. През учебната 2005/2006 година 107 помощници на учителя от ромски произход са наети в общинските училища в 17 области на страната. Някои от тях са назначени от директорите на училищата и заплатите им се осигуряват от общината, други работят по различни проекти на неправителствени организации. Най-много помощници на учителя са наети в рамките на проекти за десегрегация на училищата.

Според примерната длъжностна характеристика на помощник на учителя, одобрена от Министерството на образованието и науката през 2003 г., някои от неговите отговорности включват подпомагане на учителите при обучението на деца и ученици за достигане на необходимото равнище на владеене на български език; подпомагане на общуването между учители и ученици; съдействие при взаимодействието с родители; участие в образователния процес и в извънкласните дейности под ръководството на учител, когато е необходимо; подпомагане на учителите при избора на подходящи методи, подходи и материали за осъществяване на учебния процес.

Длъжностните характеристики на помощниците на учителя, наети от НПО, са различни. Те обикновено са наречени медиатори или училищни координатори/съветници и акцентът в тяхната работа е поставен повече върху социалните, отколкото върху педагогическите функции.

Въвеждането на делегирани бюджети от 2008 г. и липсата на активна политика от страна на МОН това да не засегне процеса на образователна интеграция най-вероятно ще доведе до рязко намаляване на броя на назначените роми помощници на учителя.

1.3.4. Заетост

Изследването „Циганите в преходния период“ от 1994 г. показва, че едва 27,5% от ромите над 18-годишна възраст работят, като 8,6% от тях работят временна работа без договор (т.е. в т. нар. сива икономика). Изследване на Световната банка и Институт „Отворено общество“ – София, на домакинствата в България, проведено през 2007 г., показва, че 50,8% от ромите в трудоспособна възраст (18 – 65 г.) са имали работа през последната седмица.

Таблица 7.
Типове заетост при ромите

Работодатели	0,9%
Самонаети	6,7%,
Наети работници на заплата	78,2%,
Платени семейни работници	2,4%.
Неплатени семейни работници	11,8%

Източник: Многоцелево проучване на домакинствата в България, 2007 г.

Това, което се откроява като най-съществен проблем на ромската заетост, е фактът, че на 23,6% от заетите лица работодателят не е предложил какъвто и да е договор. Това означава, че ромите са принудени да работят в сферата на сивата икономика, без да е гарантирана социалната им сигурност.

За сравнение, делът на заетите българи, които работят без договор, е 4%, а делът на турците без договор е 11,7%.

Сектори на заетостта

В началото на 80-те години на XX век ромската работна сила е съсредоточена в големите промишлени предприятия и системата на АПК. Основните сектори на заетост по това време са: 26,7% – промишленост, 26,6% – селско и горско стопанство, 6,3% – строителство, 5% – транспорт и съобщения, 4,9% – услуги и 3,4% – търговия.

Десет години по-късно изследване на Световната банка и Институт „Отворено общество“ – София, на домакинствата в България (2007 г.) показва, че днес профилът на ромската заетост значително се различава от този на заетостта в българската и турската етнически групи от гледна точка на секторите на трудова реализация. Особено характерна за ромите е заетостта в строителството, комуналните услуги и събирането на гъби и билки.

Значим процент от ромите са заети в селското стопанство (въпреки това, този тип заетост е по-характерна за турците) и в търговията на дребно (която обаче е най-характерна за българите).

Таблица 8.
Участие на трите основни етнически групи
в сектори на пазара на труда

	Роми	Българи	Турци
Строителство	22.40%	10.20%	16.40%
Земеделие	20.10%	10.00%	37.60%
Комунални услуги	11.10%	2.30%	4.20%
Друго	9.80%	10.60%	11.30%
Търговия на дребно/ресторантьорство	8.70%	16.60%	8.30%
Услуги	6.50%	9.00%	3.20%
Тежка промишленост и металургия	5.70%	5.30%	4.30%
Хранително-вкусова промишленост	4.40%	3.00%	2.30%
Транспорт и съобщения	2.50%	7.60%	3.90%
Образование и наука	2.50%	7.70%	2.20%
Администрация и управление	2.50%	6.20%	4.10%
Събиране на гъби и билки	1.90%	0.00%	0.10%
Здравеопазване	1.80%	6.80%	2.00%
Финанси	0.30%	4.70%	0.20%

Източник: Многоцелево проучване на домакинствата в България, 2007 г.

Източници на доход

Данните от изследването „Здравен статус на ромите“ на Институт „Отворено общество“ - София, проведено през месец октомври 2007 г., и представително за домакинствата в обособените ромски квартали, показват, че основните източници на доход за ромските домакинства са основна или временна работа. Въпреки това обаче, от социалните плащания се ползват значителен дял от домакинствата.

Таблица 9.**Източници на доход за ромските домакинства в България***

Видове източници на доходи	%
Доходи – заплата основна работа	52,77
Доходи – семейни добавки	44,99
Доходи – временна работа	41,70
Доходи – пенсия за прослужено време	27,04
Доходи – социални помощи	22,03
Доходи – пенсия за инвалидност	18,96
Доходи – помощ от роднини	10,23
Доход – вторични суровини	9,76
Доход – събиране на гъби	8,08
Доходи – обезщетение безработни	7,28
Доход – личен бизнес	6,12
Доходи – работа в чужбина	5,65
Доходи – личното стопанство	4,12
Доходи – работа на акорд	3,99
Доход – друго	8,46

*Сумата надвишава 100, защото лицата могат да посочат повече от един източник на доход.

Източник: „Здравен статус на ромите“, Институт „Отворено общество“ – София, 2007 г.

Би следвало да се има предвид, че социалните плащания са много малки като стойност и в повечето случаи служат само като допълващи бюджета на домакинството пера, а не като основен доход.

Когато бъдат разгледани отговорите на респондентите, касаещи двата основни източника на доход, на който разчита домакинството, може да се каже, че на социални помощи и социални пенсии живеят едва 6,3% от ромските домакинства и на практика почти всички, които получават заплата от основна работа, разчитат главно на нея.

Таблица 10.
Основен източник на доход за ромските домакинства в България

Видове източници на доход	%
Доходи от заплата от основна работа	49,0
Доходи от пенсия за прослужено време и старост	13,1
Доходи от случайна или временна работа	9,9
Доходи от пенсия за инвалидност	7,0
Социални помощи, пенсия	6,3
Майчински и/или детски – семейни добавки	5,7
Доходи от личен бизнес	3,2
Обезщетение за безработни	1,8
От събиране на гъби, билки и вторични суровини	1,8
От работа в чужбина	1,3
Помощ от роднини извън домакинството	1,1

Източник: „Здравен статус на ромите“, Институт „Отворено общество“ – София, 2007 г.

Правителствени програми за насърчаване на заетостта сред ромите

Министерството на труда и социалната политика играе водеща роля в насърчаването на заетостта сред ромите. Осъществяваните дейности са подчинени на приоритет „Заетост“ в Националния план за действие по инициативата „Десетилетие на ромското включване 2005–2015 г.“ и включват:

1. Националната програма за ограмотяване и квалификация на роми, в която през 2007 г. са обхванати 2003 лица.

Националният план за действие по заетостта за 2007 г. предвижда финансиране по програмата в размер от 1 058 021 лв.

2. Националната програма „От социални помощи към осигуряване на заетост“, която е ориентирана към продължително безработни лица на социално подпомагане.

Таблица 11.
Брой обхванати лица в програмата
„От социални помощи към осигуряване на заетост“

Година	Брой обхванати лица
2006	49 000
2007	24 849
2008	22 700*

* Очакван брой, заложен в проекта на програмата

Националният план за действие по заетостта за 2007 г. предвижда финансиране по програмата в размер от 80 047 862 лв.

3. Регионални програми за ограмотяване, професионално обучение и заетост, насочени основно към безработни, представители на етнически групи на пазара на труда, които са с ниско образование или без образование и не притежават квалификация.

Предвиденото финансиране по програмите е в размер от 414 902 лв.

4. Обучения за придобиване на професионална квалификация и мотивационно обучение; програма „Преодоляване на бедността“ и др.

По данни на Агенцията по заетостта общо за 2007 г., в мерки за повишаване на конкурентноспособността на ромите на пазара на труда, включително в съвременните области на трудова активност, са обхванати 57 039 лица от ромски произход (при 43 000 през 2006 г.).

Освен програмите за насърчаване на заетостта сред ромската общност, Министерството на труда и социалната политика реализира редица други инициативи за насърчаване на участието на ромите в пазара на труда съвместно с други институции:

- В резултат от проведеното по инициатива на Министерството на труда и социалната политика през 2007 г. изследване на тема „Роми за ромите“ бе идентифицирана възможност за по-ефективното прилагане на политиките по заетостта с въвеждането на длъжността трудов посредник, отразено в Националния план по заетостта за 2008 г. Отпуснати са средства за възнаграждения за 45 трудови медиатори.
- В периода 2005–2007 г. са проведени 12 специализирани трудови борси в райони с компактно ромско население. През 2007 г. на тях са присъствали 900 търсещи работа лица и 60 работодатели, които са обявили 445 свободни работни места. Броят на започналите работа безработни лица, регистрирани в дирекции „Бюра по труда“, е 250. Други 88 свободни работни места са заети от лица от ромски произход, които нямат регистрация в бюрата по труда.

1.3.5. Здравен статус

Влошените социалноикономически и жилищно-битови условия, при които живеят ромите, имат преки последици върху здравното им състояние.

Самооценка за здравето

Според изследване на Институт „Отворено общество“ – София от месец октомври 2007 г. повече от половината запитани роми определят здравето си като „задоволително“, „лошо“ или „много лошо“.

Това е с 12% повече от средностатистическия показател за страната според данните на Евробарометър за България. (Евробарометър отчита, че към края на 2006 г. общо около 40% от българите определят като „задоволително“, „лошо“ или „много лошо“ здравното си състояние. (Health in the European Union, 2007)

Таблица 12.

Как оценявате своето здраве?	%
Много добро	12,7
Добро	32,8
Задоволително	27,3
Лошо	16,6
Много лошо	7,7
Не мога да преценя	1,4
Непосочено	1,4

Източник: „Здравен статус на ромите“,
Институт „Отворено общество“ – София, 2007 г.

По индикатора за дела на лицата, които определят здравето си като „добро“ и „много добро“ средностатистическият показател на Евробарометър за България през 2006 г. е 60%. Данните на ИОО от изследване на здравния статус на населението през 2007 г. сочат, че при ромите едва 45,5% определят здравето си като „добро“ и „много добро“.

Важно е да се има предвид, че като цяло ромското население е значително по-младо, а с увеличаването на възрастта е естествено да нараства относителният дял на лицата с влошено здраве. По данни на НСИ от преброяването на населението през 2001 г. в ромската общност делът на лицата до 19 г. е около 44%, докато при българите е под 20%.

При ромите е налице и драстично по-нисък показател за **очаквана продължителност на живота**. Според данните на НСИ от преброяването на населението, проведено през 2001 г., едва около 5% от ромите достигат пенсионна възраст, а този дял е 5 пъти по-нисък в сравнение със средните стойности за България.

Здравна осигуреност

Според изследването на ИОО от 2007 г. здравната осигуреност на ромите остава изключително ниска – повече от 1/3 от ромите на възраст над 15 години нямат здравна осигуровка. За сравнение: здравнонеосигурените българи по данни на Институт „Отворено общество“ и Световната банка към средата на 2007 г. са около 6%.

Таблица 13.

Здравна осигуреност на ромите на възраст 18 и повече години	%
Да	59,2
Не	37,3
Непосочено	3,5

Източник: „Здравен статус на ромите“, Институт „Отворено общество“ – София, 2007 г.

Почти 11% от ромите признават, че никога не са били здравно осигурени. Данните от 2007 г. затвърждават трайна тенденция на незаплащане на здравни осигуровки от всеки трети гражданин сред ромите (Почти същите са резултатите от изследвания, проведени съответно преди 4 и 6 години: според проучването „Ensuring Minority Access To Health Profile, Sociological Survey – Bulgaria, BG 0006.08/ICR“, проведено през 2003 г., делът на неосигурените роми – жители на 15 от най-големите градове в страната, е 32%, а според изследване на ПРООН и АСА, осъществено през 2001 г. – неосигурени сред ромите в страната на възраст над 18 г. са 35%). По данни на ИОО от 2007 г. всеки пети от ромите над 15 г. е имал здравна осигуровка, но е спрял да я плаща – което е показателно за феномена „вливане-отлив“ от здравноосигурителната система, свързан с мобилизиране за плащане на осигуровките за минал период на нуждаещи се от публични здравни грижи и прекратяване, след като проблемът е бил преодолян.

Регистрация при личен лекар

Относително по-малък е делът на ромите, които нямат личен лекар. По данни на ИОО и Световната банка от 2007 г. приблизително 85% от ромите имат личен лекар, при българите този дял е почти 97%. Според изследването „Здравен статус на ромите“ на ИОО над 5% не само нямат личен лекар в момента, но и никога не са имали такъв. За сравнение, по данни на агенция „Факт Маркетинг“ в края на 2001 г. 17% от ромите в страната не са имали личен лекар, а според агенция АСА и ПРООН делът им през същата година е малко под 19% (при 6% от българите и 13% от турците). Тревожен е фактът, че 7 г. по-късно този дял остава почти същия, въпреки предприетите от правителството мерки в областта на интеграцията и въпреки относителното подобрене на социалноикономическия статус на ромското население.

Таблица 14.

Имате ли личен лекар? – роми на възраст над 15 г.	%
Имам	83,4
Нямам сега, но преди време имах	9,8
Нямам и никога не съм имал	5,2
Не знам	1,4
Непосочено	0,1

Източник: „Здравен статус на ромите“,
Институт „Отворено общество“ – София, 2007 г.

Здравословни проблеми и заболявания

Според данните на ИОО от изследването „Здравен статус на ромите“ през последния месец затруднения при извършване на обичайните дейности в личния си живот или в работата си, свързани с каквото и да било заболяване, обявяват почти 2/3 от ромите на възраст 15 и повече години.

Най-голяма част от представителите на ромската общност споделят, че изпитват затруднения, свързани с болести на сърдечносъдовата система, главоболие, заболявания на костите или ставите, на храносмилателната система, психични заболявания, заболявания на дихателната система, очни болести и бъбречнокаменна болест.

Според проучването в над 30% от ромските домакинства е регистриран поне един човек с тежко или хронично заболяване или с получена определена степен на инвалидизация, а всяко шесто ромско домакинство получава пенсия за инвалидност (нетрудоспособност).

Фактори, оказващи негативно влияние върху здравето

Предизвикателствата пред здравния статус на ромите, свързани с рисковите за здравето немедицински фактори, също са сериозни. Освен неблагоприятните условия на социалноикономическата и жилищната среда сред немедицинските фактори, които оказват негативно влияние върху здравето, следва да се отбележат злоупотребата с алкохол, липсата на двигателна активност и особено – проблемът с недохранването и тютюнопушенето.

На въпрос за оценката за сегашното състояние на консумацията на храна в домакинствата, зададен в проучване на ИОО и Световната банка през 2007 г., над 73% от ромите отговарят, че храната не е достатъчна, докато средно за страната делът на отговорилите по този начин е под 40%.

Таблица 15.

Как оценявате сегашното състояние на консумацията на храна във вашето домакинство? (Дял на отговорилите „недостатъчна“)		
българи	роми	средно за страната
30,7%	73,3	39,5%

Източник: „Здравен статус на ромите“,
Институт „Отворено общество“ – София, 2007 г.

По данни на ИОО към края на 2007 г. делът на пушачите сред ромите на 15 и повече години остава по-висок от дела на непушачите. Резултатите от преброяването на населението, проведено през 2001 г., сочат, че по този показател делът за страната като цяло е по-нисък с около 10% (според НСИ пушачите в страната през 2001 г. са 40,5%).

Средна продължителност на живота и детска смъртност

Изследванията през последните години сочат, че средната продължителност на живот при ромите е с над 10 години по-ниска в сравнение със средностатистическия показател за страната и с над 15 години по-ниска от средната стойност за страните от Европейския съюз (ЕС-27) към 2007 г.

Данните на НСИ от последното преброяване показват, че едва около 3% от ромите доживяват до възраст 65 и повече години. Високи са и нивата на детската смъртност при ромите. Според НСИ през 2000 г. детската смъртност при българите е 9,9 на 1000; при турците малко под 18 на 1000, а при ромите достига 25 на 1000.

Влошеното здраве на ромите не се измерва само с личните страдания на боледуващите и техните близки. За обществото и държавата на практика то означава чувствителни загуби от разходи в системата на здравеопазването и от пропуснати ползи за обществото от живот, прекаран в добро здраве на стотици хиляди граждани.

Изчисления, направени в рамките на изследване за икономическите ефекти от интеграцията на ромите в България, проведено през 2006 г. от екип икономисти и Институт „Отворено общество“ - София показаха, че само при изравняване на нивата на детска смъртност при ромите със средните за страната, само чисто икономическите ползи от придадената стойност, която носи на обществото спасения средностатистически човешки живот за 10-годишен период, биха могли да възлязат на 2,5 до 6,3 милиарда лева според различните допускания за броя на населението, раждаемостта и намалението на детската смъртност.

Ролята на здравните медиатори

Ключова за подобряването на достъпа на уязвимите групи (в това число и ромите) до здравеопазване е утвърждаващата се през последните 5 години фи-

гура на здравния медиатор. Усилията на здравните медиатори са насочени предимно към подпомагане на комуникациите между лекари, здравни институции и пациенти, повишаване на здравната култура и образование и популяризирането на профилактични мерки сред гражданите в неравностойно положение и преди всичко сред уязвимите групи в кварталите с преобладаващо ромско население. По данни на Националният съвет за сътрудничество по етническите и демографските въпроси към средата на 2007 г. в 25 общини са назначени 50 здравни медиатори. Очаква се през 2008 г. броят на действащите здравни медиатори в страната да достигне 120 професионалисти.

Сред ключовите фактори, определящи равнището на здравния статус и здравната култура, са степента на образование, размерът на доходите и състоянието на жилищната среда. Ето защо, комплексните и ефективни интеграционни мерки в областта на останалите водещи приоритети в областта на интеграцията – образование, жилищна политика и заетост – благоприятстват повишаването на здравната култура и здравословното поведение и начин на живот на значителна част от ромите.

1.3.6. Жилищни и битови условия

Сред водещите проблеми в преобладаващата част от ромските махали и квартали са незаконното строителство, лошата жилищна и публична инфраструктура и ограничения достъп до качествени комунални услуги. Изключително лошите жилищни условия водят до устойчивата пространствена сегрегация на ромските махали и квартали от останалото население и обособяването им в т.нар. ромски гета.

Незаконно строителство

Често незаконното строителство се определя като водещ проблем в сферата на политиката за подобряване на жилищните условия. По данни от експертна оценка на служителите в областта на обществения ред и сигурността, работещи в зони в населени места с преобладаващо ромско население, поне всяко четвърто жилище в тези зони е незаконно изградено. В Националната програма за подобряване на жилищните условия на ромите в Република България са цитирани сходни данни от други източници.

Незаконното жилищно строителство обаче, не е само симптом за отсъствието на държавата в гетата. То до голяма степен е следствие от ниските доходи, продължителната безработица и дълбоката бедност, както и на твърде ниския брой съществуващи или новостроящи се жилища от обществения фонд и реалната липса на местни и национални политики в тази област в продължение на десетилетия.

Жилищна инфраструктура

В резултат на незаконното строителство са налице и нарушения на действащи строителни и противопожарни правила и норми, а спазването на основни са-

нитарно-хигиенни изисквания е практически извън обсега на системите за публичен контрол. По данни на ИОО от национално представително проучване, проведено в зони с преобладаващо ромско население през 2007 г., едно от 6 жилища в тези зони е изградено от кирпич, като сред ромските домакинства с най-нисък социалноикономически статус почти всяко второ жилище е направено от този материал.

По данни на ИОО и Световната банка от 2007 г. в над половината от жилищата, в които живеят роми, няма канализация, докато при българите този дял е над 2 пъти по-нисък – 21%. Сред градското население различията са още по-големи: 43% от ромите в градовете твърдят, че са без достъп до канализация, при около 7% от българите, които живеят в градове.

Висок е и делът на собствениците на жилища, които не могат да покриват увеличаващите се разходи за издръжка на домовете поради ниски доходи на домакинствата. Според данните на ИОО от изследването „Здравен статус на ромите“ към края на 2007 г. около 10% от ромските домакинства не разполагат с течаща студена вода. Делът на жилищата без баня, макар и да бележи тенденция на намаляване в сравнение с изследванията отпреди 5 г., все още е твърде висок – всяко 2 ромско домакинство няма баня (при положение, че едва под 9% от респондентите твърдят, че в квартала им има функционираща публична баня). За сравнение: по данни на ПРООН и АСА през 2003 г. без баня са около 70% от ромските домакинства, т.е. по този показател е налице известно подобрене, но въпреки това, разликите между роми и не-роми остават значителни. По данни на ИОО и Световната банка от 2007 г. едва под 10% от българските домакинства и 1/3 от турските домакинства твърдят, че нямат баня.

Достъп до комунални услуги

Изследването „Здравен статус на ромите“ от 2007 г. разкрива, че около 95% от жилищата на ромите са снабдени с електроенергия, но около 10% от ромските домакинства не разполагат с електромери, а всяко 4-то домакинство е без водомер. Често незаконното строителство води до незаконни самоприкачвания към електрически и ВиК мрежи и загуби за съответните компании. Според мнозина не-роми бремето на загубите на компаниите за комунални услуги от некоректни потребители се прехвърля върху лоялните клиенти чрез периодичните повишения на цената на услугите.

Около 29% от интервюираните в изследването роми твърдят, че в зоните, в които живеят, са налице спирания на електрическия ток в целия квартал заради неплатени сметки от някои потребители, а според 23% има проблеми с качеството на подаваното електричество към домовете им.

Режимът и ниското качество на услугите при водоподаването засягат още по-голям дял роми: 33% – режим на водоподаването, 42% – недостатъчно налягане на водата, 46% – ниско качество на питейната вода във водопроводите.

Публична инфраструктура

Предизвикателствата пред публичната инфраструктура в зоните с преобладаващо ромско население към края на 2007 г. остават значителни. Изследването „Здравен статус на ромите“ сочи, че според 83% от ромите в околната им жизнена среда липсват изградени каквито и да било зелени площи и детски площадки. Едва 23% от респондентите смятат, че общината се грижи за чистотата в техния квартал достатъчно добре. Почти 35% от обитателите на зони с преобладаващо ромско население твърдят, че в тези места са налице проблеми с достъпа до обществения транспорт.

Голяма част от зоните с преобладаващо ромско население се характеризират с висока плътност на застрояване и свръхконцентрация на жителите. Ромите разполагат с по-малко средна жилищна площ на човек – по данни на ПРООН от 2005 г. *Faces of Poverty, Faces of Hope: Vulnerability Profiles for Decade of Roma Inclusion Countries*, всеки член на ромско домакинство разполага средно с 0,76 стаи, докато средната стойност за не-ромите по този показател е 1,58. Среднестатистическото ромско домакинство е с почти двама души по-голямо от средния размер на домакинствата в страната – по данни на ИОО към края на 2007 г. в едно ромско домакинство живеят средно 4,6 души, докато средният за страната показател от последното преброяване е 2,7.

В резултат от пренаселеността се стига и до свръхнатоварване на инфраструктурата и до мащаб и форми на строителството, при които се размиват границите между публичната инфраструктура и частните имоти в кварталите.

В България липсва система за жилищно субсидиране и кредитиране на представители на уязвими групи, а голяма част от ромите нямат възможност да посрещнат високите изисквания на системата за кредитиране (обвързани с доходи, наличие на имущество, заетост и др.).

Обществена подкрепа за мерките за подобряване на жилищните условия

По време на Националния дебат на тема политики за ромите, проведен през пролетта на 2007 г. от Институт „Отворено общество“ и Центъра за либерални стратегии, представителна извадка от български граждани демонстрира категорично, че обменът на информация и задълбочените дискусии очертават убедителна подкрепа за част от мерките, които държавата може да предприема за подобряване на жилищната среда на ромите. Така например, делът на анкетираните, които смятаха, че „държавата следва да легализира тези постройки, които отговарят на стандартите и да разруши останалите“ нарасна от 66% на 77%. Броят на изразилите съгласие, че „държавата трябва да помогне на хората, които живеят в незаконни къщи, да получат заеми за строеж на нови“, също нараства – от 47% на 55%.

През последните години се очертава тенденция решаването на проблема за жилищните условия на ромите да се разработва в контекста на справянето с предизвикателствата на жилищната политика и за останалите уязвими групи. Пуб-

лично-частни партньорства и инициативи в тази област се очертават като един от най-ефективните подходи както за постигане на резултати по социалните приоритети, така и за удовлетворяване целите на бизнеса.

1.4. Политическо участие

Кратък преглед на ромското политическо участие

Краят на тоталитарния режим в България даде възможност малцинствените общности да регистрират свои сдружения и граждански организации. Стана възможно и публикуването на печатни издания на ромски език. Представители на ромската интелигенция, ръководени от Мануш Романов – както драматургът Мустафа Алиев бива преименуван по време на Възродителния процес – правят опит да обединят всички роми в България под шапката на неправителствената организация **Демократичен съюз „Рома“**. Тя става част от организациите, които изграждат коалиция Съюз на демократичните сили през 1990 г., а Мануш Романов е избран за депутат в Седмото Велико народно събрание. Демократичният съюз „Рома“, обаче не успява да се утвърди като единна и припозната от всички роми организация и още през 1992 г. започва нейното разцепление на няколко части, които, от своя страна, също се роят предимно в различни локални формирания. Въпреки че чл. 11 (4) от действащата Конституция на Република България забранява създаването на етнически партии², броят на фактическите ромски партии постепенно нараства до 26 към 2005 г., като някои от организациите дори открито съдържат думи с корена ром в наименованието си: Рома, Евророма, Рома друм, Рома-Пирин, а други чрез абривиатурата си образуват ромска дума: например ДРОМ (път).

Първите организации, които се раждат като алтернатива на Демократичния съюз „Рома“, са **Обединен ромски съюз** с лидер Васил Чапразов и **Конфедерацията на ромите „Европа“** с председател Петър Георгиев. Въпреки че и двете са регистрирани като неправителствени организации, Конфедерацията на ромите в лицето на своя лидер открито изразява своята „ляво и лявоцентристка ориентация“. Петър Георгиев е избран за депутат от БСП в 37-ото НС, а през 1996 г. Конфедерацията на ромите „Европа“ е обявена за национална ромска организация с постановление на правителството на Жан Виденов.

Правителствената криза в началото на 1997 г. води до регистрацията на първата самостоятелно явила се на избори ромска партия – **Съюз за демократично развитие**. Изборният резултат на партията обаче е много слаб. За нея гласуват едва 6 378 избиратели, което представлява 0.15% от действителните гласове. Като депутат в 38-ото НС от листата на Българския бизнес блок обаче, влиза Цветелин Кънчев, когото медиите на шега започват да наричат „Дон Цеци“. Около година по-късно, с помощта на създадената в Унгария международна мрежа Евророма той учредява националната асоциация **Евророма**, която пререгистрира като политическо движение за местните избори 1999 г. Постепенно влиянието на партията нараства дотолкова, че за парламентарните избори през 2001 г. тя е приета като

² „Не могат да се образуват политически партии на етническа, расова или верска основа, както и партии, които си поставят за цел насилствено завземане на държавната власт“.

равноправен партньор в коалицията ДПС – Либерален съюз – Евророма.

За участие в местните избори през 1999 г. е регистрирана и партията **Свободна България**, с почетен председател – Кирил Рашков (известен в публичното пространство като „Цар Киро“). В национален мащаб Свободна България получава 52 300 гласа, което е най-високият изборен резултат на ромска партия до днес. Това ѝ осигурява 81 общински съветници.

Политическият успех на Свободна България и Евророма дават увереност на редица ромски лидери да пожелаят включването си във властта и да основат своя партия. През 2001 година е учредена партията „Рома“ с председател Тома Томов. През 2003 г. вече има 26 съдебно регистрирани ромски партии, а 15 от тях взимат участие в местните избори. В местните избори на 27 октомври 2007 г. участие взимат 6 политически формации, разпознавани като ромски партии, което е значително по-малко от участвалите през 2003 г. (15 партии и коалиции). Т.е. **наблюдава се началото на процес на частично концентриране и консолидиране на ромския вот**. Общият брой на подадените за „ромските партии“ гласове е 90 116, което представлява увеличение с 7,2% спрямо 2003 г. (84 044). Общият брой на спечелените мандати е 112, което е с 24,3% по-малко от 2003 г. (148).

Актуални тенденции след местните избори 2007 г.

1. Наблюдава се значително преструктуриране на ромското политическо пространство:

1.1. След много успешното си представяне на местните избори през 1999 г. (52 300 гласа, 81 общински съветници) и съответния изборен провал през 2003 г. (10 898 гласа, 18 общински съветници), през 2005 г. **партия Свободна България дори не се появява на политическата сцена** – не е издигнала своя кандидатура в нито една община.

1.2. **Евророма измества Рома като водеща ромска партия**. Това обаче не се дължи на загуба на позициите на Рома, намаляване на гласовете спрямо 2003 г. (26 405) с 7,6%, а на значителния успех на Евророма – увеличение на получените гласове спрямо 2003 г. (16 375) с 116,4%.

1.3. **Изчезват всички малки регионални партии от 2003 г.**, както и партиите, формирали относително успешно представилата се Коалиция за справедливост и единство: Партия за социални и демократични промени (с лидер Златко Младенов); Осми април (с лидер Васил Чапразов) и Централно обединително движение „Спасение“ (с лидер Тома Младенов).

1.4. **Появяват се две нови регионални партии:** в Северозападна България – ПЛАМ (Партия на либералната алтернатива и мира) и в Югоизточна България – ДСС (Движение за свобода и справедливост).

1.5. **ДРОМ (Движение за равноправен обществен модел)** в значителна степен повтаря модела, по който Евророма влиза в политиката. След участие в коалиция с неромски партии (коалиция ОДС по време на парламентарните избори през 2005 г.) – тя се явява самостоятелно в 71 общини, като в 4 от тях спечелва места за общински съветници.

2. Двете основни ромски партии – Евророма и Рома – значително разширяват и на практика удвояват като размер мрежата на политическата си подкрепа спрямо 2003 г. Рома е представена в 123 общини (68 през 2003 г.), а Евророма в 120 общини (64 през 2003 г.).

3. Рома запазва традиционно силното си влияние в Северозападна, Североизточна и Централна Южна България.

4. Евророма запазва влиянието си в Западните предбалкански и подбалкански общини. Губи влиянието си в източните предбалкански общини, но значително **увеличава влиянието си в Западна България.**

Таблица 16.
Ромите депутати след 1989 г.

НС	Мандат	Депутати
7-о ВНС	10.07.1990 – 02.10.1991	Мануш Романов, Петър Александров, Съби Големанов
36-о НС	04.11.1991 – 17.10.1994	няма
37-о НС	12.01.1995 – 13.02.1997	Петър Георгиев (БСП), Димитър Колев (БСП)
38-о НС	07.05.1997 – 19.04.2001	Асен Христов (СДС), Цветелин Кънчев (БББ)
39-о НС	05.07.2001 – 17.06.2005	Александър Филипков (НДСВ), Тома Томов (БСП)
40-о НС	11.07.2005 –	Тома Томов (БСП)

Източник: Алексей Пампоров, Ромското всекидневие в България, София, 2006

Таблица 17.
Ромски партии, участвали в избори

Избори	Брой регистрирани за участие ромски партии	Брой на съдебно регистрираните ромски партии
Парламентарни 1997	2	6
Местни 1999	6	9
Парламентарни 2001	4+4 в коалиции	22
Местни 2003	15	26
Парламентарни 2005	1+4 в коалиции	26
Местни 2007	6	6

1.5. Медийният избор на ромите

Данните от количествено проучване, проведено от ИОО през 2005 г., за медийните предпочитания на жителите на големи градски зони с преобладаващо ромско население (с участието на около 400 жители на зоните) показват изключително тревожни тенденции на липса на интерес на голяма част от ромите към националния медиен дневен ред. При нискообразованите аудитории в градските и близките до големите градове райони с преобладаващо ромско население рязко спада делът на гледащите, слушащите и четящите публикации. Така например, при представителите на малцинствата с по-ниско от начално образование или без образование всеки пети не гледа телевизия, всеки втори не слуша радио и почти 90% не следят пресата. Би могло да се предположи, че за тези хора образователното и медийното аутсайдерство не само се усилват взаимно, но имат сериозни негативни последици върху възможността им за цялостна социална реализация. Най-вероятно по този показател резултатите за ромското население, което живее в по-малките градове (всеки четвърти ром живее в град с население до 25 000 жители) и в селата (около 46% от общото ромско население) и представлява общо над 70% от ромското население, биха били още по-песимистични.

Национално представително изследване на ИОО, проведено сред жителите на зони с преобладаващо ромско население през есента на 2007 г., сочи, че над 8% от ромските домакинства (или над 55 000 роми при общ брой на ромите около 700 000 души) не разполагат със собствен телевизионен приемник, а 5,3% нямат и достъп до електричество.

Друго значимо измерение на бягство от националния медиен дневен ред е свързано със засиления интерес към предаванията на турскоезични медии. Особено ясно се очертава тенденцията ромите мюсюлмани, самоопределящи се като турци, да следят приоритетно турските телевизионни и радиопрограми, излъчвани от територията на нашата южна съседка. Данните от националното представително изследване на ИОО в зони с преобладаващо ромско население (2007 г.) сочат, че дяловете на жителите на тези зони, които се самоопределят като турци или миллет, споделят, че изповядват исляма и имат в домакинството си сателитна антена, която позволява техническо приемане на турскоезични телевизионни и радиопрограми, надхвърлят 50%. Според резултатите от изследването на медийните предпочитания на малцинствата, проведено през 2005 г. от ИОО, две трети от жителите на големи градски ромски зони, които се самоопределят като турци, заявяват, че следят турски телевизионни програми, 58% от тях, поставят различни турскоезични програми, произведени извън България, сред най-атрактивните пет в своя зрителски телевизионен избор.

Най-популярните журналисти и водещи за жителите на големи градски ромски зони са лица от телевизионния екран. Изследвания във фокус групи и интервюта, проведени от ИОО през 2005 г., сочат, че фаворити на ромската аудитория сред журналистите са популярният шоумен Слави Трифонов, следван от новинарите Юксел Кадриев и Ани Салич.

В условията на развитие на най-съвременни форми на масови комуникации, при които медиите търсят оптимални възможности за откритост и интерактивно участие на своите адютории, ромите остават в значителна степен изключени и в тази социална сфера. Те все още в много по-голяма степен са обект, отколкото субект на публични послания. Причините за това са две: от една страна ромските издания и предавания не успяват да се впишат устойчиво в нарастващата пазарна конкуренция на медиите, от друга – няма достатъчно възможности за включване на говорители роми в „неромски“ предавания, рубрики и средства за масова информация.

Всъщност предимствата от такова включване биха били многостранни: от една страна, пъстротата на гласове, медии и форми е част от пълноценното развитие на медийната среда в България; от друга страна, доколкото медиите притежават силата на „четвъртата власт“, те са ключов фактор за постигането на добри резултати в цялостния процес на интеграция на етническите малцинства и по-специално – на ромите.

Подкрепа за медиите, които работят за съхраняване идентичността на ромите (предимно печатни), оказват както неправителствените организации, така и държавата – главно в лицето на НССЕДВ към МС. Тази подкрепа обаче, невинаги е обвързана с насърчаване на медиите, които работят в тази сфера, да се развиват, като повишават качеството, търсейки активно обратна връзка от аудиторията, разработватвайки бизнес планове и разнообразявайки формите на комуникация, каналите и медийните продукти.

Неправителствените организации – и преди всичко ИОО – през последните години полагат усилия за включването на ромската тема и посланията на ромите във водещи национални и регионални печатни и електронни медии.

1.6. Нагласи към ромите

Социални дистанции

Понятието социална дистанция е термин, който касае степените на разбиране и близост, както между отделни индивиди, така и между дадени социални групи. Предразсъдъците през тази призма са мислени като повече или по-малко спонтанна склонност да се поддържа социална дистанция. Изследването на социалните дистанции в България се утвърждава като практика и претърпява ускорено развитие едва след началото на преходния период. Понеже всички изследвания са посветени на взаимоотношенията между основните етнически групи в страната, обикновено се говори за етнически дистанции.

Изследване на нагласите на трите основни етнически групи в България по отношение на социалните дистанции помежду им, проведено от ББСС Галъп по поръчка на ИОО и ИСЦ „Иван Хаджийски“ през май 2007 г., откроява следните тенденции:

1. Социалната дистанция спрямо турците и ромите е по-голяма при младите българи отколкото при българите в по-горните възрастови групи.
2. В сравнение с турците в по-горните възрастови групи младите турци имат по-голяма социалната дистанция спрямо ромите, но по-малка социална дистанция спрямо българите.
3. Младите роми повтарят модела на предходните поколения по отношение на социалната дистанция спрямо българите. По отношение на турците обаче, те имат значително по-малка социална дистанция, отколкото ромите в по-горните възрастови групи.

От гледна точка на тези резултати ромите изглеждат поставени в ситуация на нарастваща етническа изолация, което в известна степен обяснява и тяхната пространствена сегрегация. Резултатите, взети сами по себе си обаче, могат по-скоро да бъдат подвеждащи, ако не се проследи динамиката на развитието на етническите дистанции от началото на преходния период до сега.

Съпоставката на резултатите от 2007 г. с данни от предходни представителни изследвания позволява да се открие цялостна тенденция на скъсяване на социалната дистанция на българите спрямо ромите през последните години. Трябва да се отбележи обаче, че въпреки това, при младите българи се е повишила склонността да се избягват смесените бракове с роми, а склонността за близко приятелството с роми варира значително и към момента не може да се открие стабилна тенденция.

Таблица 18.
Етнически дистанции на българите към представителите на ромската етническа група, 1992–2007 г.

„Съгласни ли сте:“ (отговор „ДА“ в %)	Година на изследването			
	1992	1994	1997	2007
Да се ожените за ...?	5	5	6	5
Да поддържате приятелство с...?	30	30	27	33
Да живеете в един и същ квартал с...?	52	40	32	41
Да работите на едно и също място с...?	55	51	40	55
Да живеете в едно и също селище с...?	61	61	50	68
Да живеете в една страна с... ?	66	66	60	76

Източник: Алексей Пампоров, „Етническите дистанции в България“ в Младите хора в европейска България, София, 2007

Таблица 19.

Етнически дистанции на младите българи към представителите на ромската етническа група, 1999–2007 г.

„Съгласни ли сте“ (отговор „ДА“ в %)	Година на изследването			
	1999	2000	2005	2007
Да се ожените за ...?	5	5	3	4
Да поддържате приятелство с...?	22	29	18	30
Да живеете в един и същ квартал с...?	26	22	34	29
Да работите на едно и също място с...?	29	28	42	41
Да живеете в едно и също селище с...?	43	32	60	59
Да живеете в една страна с... ?	50	41	71	66

Източник: Алексей Пампоров, „Етническите дистанции в България“ в Младите хора в европейска България, София, 2007

Стереотипи

При анализа на междуетническите нагласи, понятието стереотип обикновено се използва за обозначаване на предубедена, лъжлива представа за етнически групи, дължаща се на расови и национални предразсъдъци. Когато се говори за погрешност на стереотипите, обикновено се има предвид, че те могат да доведат до дискриминационно междугрупово поведение, както и да бъдат използвани като основание за такова поведение.

Международни изследвания, проведени в България, сочат, че стереотипите за ромите могат да бъдат разделени в четири категории според двойките признаци: „негативен – позитивен“ и „култура – природа (т.е. вродени характеристики)“.

Таблица 20.

Типове стереотипи към ромите

	Природни черти	Културни черти
Позитивни	Музикални Свободолюбиви Спонтанни Сръчни	Лоялни към своите Солидарни Екстровеертни Находчиви Креативни
Негативни	Шумни Импулсивни Диви Агресивни Примитивни	Лъжливи Манипулативни Отмъстителни Злонамерени Порочни

Източник: В. Топалова, „Инфрахуманизацията, стигматизацията и илюзорната корелация в социалната представа за циганите/ромите“ в Интеграцията на ромите в българското общество, София, 2007

Академичните изследвания от началото на прехода до сега показват, че основната представа в България е, че „циганите сами са си виновни“ за това, че живеят лошо. Тя е резултат от стереотипите, че ромите са мързеливи, необразовани и без самоконтрол.

За съжаление, една от спецификите на стереотипите е, че лесно могат да бъдат възприети за истинни от дадена общност и да се реализират по модела на „сбъдващото се пророчество“, тоест ако хората определят дадени ситуации като реални, те се превръщат в реални по своите последици. По тази схема редица социологически изследвания, проведени в периода 1992–2004 г., показват разпространяването на модела на „**заучена безпомощност**“: бедни сме; гладни сме; никой не ни иска на работа; неуки сме; децата няма какво да облекат. Моделът води до пасивност на пазара на труда, отпадане от образователната система и увеличаване на формите на девиантно поведение, което, от своя страна, усилва антиромските нагласи и увеличава социалните дистанции.

2. ПОЛИТИКИ И ПРИОРИТЕТИ В ОБЛАСТТА НА ИНТЕГРАЦИЯТА НА РОМИТЕ

2.1. Основни подходи за интеграция на малцинствата

Най-общо съвременните национални държави базират своята политика по отношение на етническите малцинства на разбирането за нацията като етнонационална общност или гражданска общност.

Граждански модел

Гражданският модел за нацията се основава на разбирането, че територията на националната държава се възприема като отечество от всички граждани, независимо от техния етнически произход. Разбирането за родина е обърнато към настоящето и бъдещето, а не само към миналото, което разделя. Държавата е разглеждана като общност от закони и институции с единна политическа воля. Понятието гражданство се изразява в юридическото равенство между членовете на тази общност, независимо от етническия произход. Гражданите в националната държава имат „общ дневен“ ред, споделени обществени стремежи, идеи и обща култура, за формирането на които огромен фактор са масовото образование и средствата за масова информация.

Етнонационален модел

Етнонационалният модел е базиран не върху политическата общност, а върху концепцията за общия етнически произход на гражданите. В сърцевината на модела е акцентът върху културата, традициите, обичаите и езика на доминиращата етническа група.

Доброто управление на политиките на интеграция в България от началото на 90-те години на миналия век се основава на концепцията за гражданската нация.

Анализът на опита, натрупан през последните години от държавните институции, местните власти и неправителствените организации, очертава няколко ключови (макар и не изчерпателни) подхода, на които следва да се основава доброто управление на политиките за интеграция на малцинствата, в това число и на ромите. Съвместното им прилагане е гаранция за пълноценна, работеща политика с осезаеми резултати за всеки гражданин и за общностите, в които той участва.

1. Включване на ромските политики в общите политики

Решаването на проблемите на включването на ромите като част от решенията на общите проблеми на всички уязвими групи е познато в литературата за ромската интеграция с английското си наименование **mainstreaming**.

Основания за разглеждане на проблемите на ромската интеграция в контекста на общите предизвикателства дава фактът, че не само ромите, но и други граждани са уязвими за сходни социални проблеми. Така например, едно от най-големите предизвикателства пред политиките на включване на ромите е преодоляването на бедността. Данните на Европейската обсерватория за индустриални отношения (EIRO) от 2003 г. сочат, че 64,3% от ромите в България принадлежат към групата на бедните. Това означава, че около 450 000 роми живеят под линията на бедността (при общ брой на ромите 700 000), което всъщност е по-малко от броя на не-ромите засегнати от бедността - над половин милион българи и около 200 000 представители на турското малцинство.

Включването на „ромските“ проблеми в секторните програми за развитие на цялата местна общност е в интерес на политиките за интеграция и заради следните предимства:

- често решаването на проблеми, свързани с интеграцията на ромите, е в пряка зависимост от сериозни цялостни реформи на съответните сектори;
- нараства подкрепата за политиките на интеграция от страна на широката общественост, която трудно приема прилагането на специални интеграционни мерки само за ромите и често ги разглежда като незаслужена привилегия за малцинствата и дискриминация на мнозинството.

2. Междуйнституционално сътрудничество

Комплексността на проблемите, свързани с интеграцията, изисква цялостен анализ на причините и факторите, възпрепятстващи равноправното включване на ромите в българското общество. За целта е необходимо оценките на проблемите да обхващат множество сектори (многосекторен подход) и редица важни измерения на проблемите в отделните сектори (многоизмерност). На практика без търсенето на синергия между експертиза и институции, работещи в различни области на включването (междуйнституционално партньорство), е невъзможно разработването на цялостна политика за интеграция, която е в състояние да предложи адекватни решения на комплексните предизвикателства пред интеграцията.

3. Децентрализация

Със задълбочаването на процесите на децентрализация и с увеличаването на управленските правомощия и отговорности на местната власт се увеличават и възможностите за намирането на интеграционни решения, които съответстват в по-голяма степен на нуждите на малцинствата и местната общност като цяло.

За целта е необходимо формиране и развиване на капацитет по места за разработване и прилагане на интеграционни политики. Близостта на управлението до гражданите и техните потребности позволява на местната администрация да повишава ефективността на интеграционните политики – като насочва публични ресурси там, където те са най-необходими и повишава благосъсто-

янието на всички свои граждани. Доброто управление си дава ясна сметка, че в условията на модерния свят, където качеството на човешките ресурси е определящ фактор за развитието и при наличието на дълбока демографска криза, възможността да се използва потенциалът на всеки член на местната общност, независимо от етническия му произход, е най-важният източник за развитието на общините.

4. Информационен мениджмънт и планиране

За да се възползват в максимална степен от местния потенциал, в т.ч. и от този на малцинствата, общините се нуждаят от изработване на ясна визия, цели и приоритети, както и от планиране на оптимални пътища за постигането им. Реалистичните и жизнеспособни политики в областта на многообразието се основават на висока степен на информираност и анализ на статуквото и динамиката в развитието на общностите. Ето защо събирането и управлението на информацията за етническите малцинства и местните общности като цяло е ключово за изработването и изпълнението на аргументирани и резултатни политики. Анализът на информацията и нейното използване за целите на планирането на политиките е не само основно изискване за получаване на финансиране на интеграционни проекти и програми, но и възможност за по-добро разбиране на потребностите на целевите групи и процесите в общностите, където политиките трябва да постигат резултати.

5. Диференциран подход

Ромите в България все още се възприемат от мнозина като хомогенна, при това стигматизирана, общност. Всъщност многообразието от ромските подгрупи е много по-голямо отколкото пъстротата на етническата картина в страната (различните подгрупи и техните характеристики разглеждаме в раздел „Етническа идентичност“). Компактни ромски групи в България живеят във всички области и общини на страната. Те са носители на специфични езикови и културни традиции, повлияни са от културните взаимодействия с останалите етнически групи и се развиват в контекста на специфичната социалноикономическа среда в населените места и общините.

В рамките на самите подгрупи съществуват различия в образователния, икономическия и социалния статус на ромите. Ето защо, осъществяването на политики, насочени към всички роми „ан гро“, без да се познават и отчитат техните особености и без да се диференцират проблемите, нуждите и подкрепата, от която имат потребност различните подгрупи роми, е необосновано разпиляване на публични ресурси, което крие сериозни рискове от социално напрежение. Насочването на ресурси и програми не към всички роми, а към онези от тях, които имат нужда от подкрепата на останалата част от обществото за своето развитие и интеграция, от една страна, е шанс за фокусиране и повишаване на ефективността на ромските политики, а от друга страна – позволява насочването на необходимите позитивни мерки за ограничаване на социалните неравенства и към други ясно сегментирани уязвими групи.

6. Проактивност – превенция

Една от основните цели на политиките на интеграция на ромите е преодоляването на натрупани в миналото социални неравенства, но те са политики, преди всичко насочени към бъдещето. Стремехът е да не се допусне разширяване и задълбочаване на процесите на социална изолация и гетоизация, които подронват стабилността на цялото общество. В политиките на интеграция се анализират причините и предпоставките на изключването и се търсят пътищата за преодоляването им и за осигуряване на равенство на възможностите за реализация на всеки гражданин. Ефективните политики са проактивни, а не реактивни: те намират решения на проблемите в зародиш, преди да са достигнали критична за местните общности и обществото фаза и трансформират рисковете и заплахите в нови възможности.

7. Включване

Един от най-важните партньори на институциите, които осъществяват интеграционните политики, са представителите на самото ромско малцинство.

Немалка част от програмите и проектите за интеграция на ромите не постигат оптимални резултати, тъй като в тях ромите са обект, а не субект или защото изпълняващите тези програми екипи не познават в достатъчна степен културата и потребностите на ромските общности.

Принципът за пълноправното участие на ромите във всички етапи на реализация на интеграционните политики залегна още в процеса на изработване на основополагащите стратегически насоки за интеграция на ромите – при създаването на Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество (основните параметри на програмата разглеждаме в раздел „Национални стратегии за интеграция на ромите“).

Сред водещите принципи при **овластяване** на ромите в изработването и прилагането на интеграционните политики са:

- провеждане на текущи формални (в рамките на създадените институционални механизми) и неформални (ad hoc) консултации с бенефициентите на интеграционни политики;
- непрекъснато разширяване на кръга от участници в обсъждането на проблемите и вземането на решения роми, а не ограничаване на консултациите до малцина лидери с ограничен потенциал за легитимност;
- включване на ромите във всички фази на политиките – от изработването до оценката на резултатите;
- прозрачност и публичност на процеса на партньорство между представителите на институциите и ромите;
- развитие на експертиза и повишаване на капацитета на ромите за партниране и участие в работата на публичните институции.

Днес значителна част от потенциала на ромските лидери е съсредоточена в институции и организации, които работят за решаване на проблемите на самата ромска общност – експерти в неправителствени организации, общински и областни администрации и министерства. До голяма степен това е обяснимо предвид изложените многостранни и тежки предизвикателства пред общността. Но всъщност един от показателите за това, че усилията на тези експерти в областта на интеграцията осигуряват пълноправно включване на ромите в обществото би бил по-широкото участие на ромски говорители и експерти не само в публичните дебати и политики за интеграция на ромите, но и в области на обществения живот, които не са свързани пряко с темата за ромската интеграция.

8. Контрол, отговорност и отчетност

Политиките за интеграция на малцинствата са от висок публичен интерес и се нуждаят от развитие на надеждни механизми за контрол и търсене на отговорност от онези, които ги планират и изпълняват.

Въвеждането на количествено измерими индикатори за постигане на целите в областта на ромската интеграция е един от механизмите обществото и общностите да държат отговорни политиките и общностните лидери за резултатите от инвестираните средства и положените усилия.

Сред основните механизми за търсене на отговорност за изпълнението на политиките в областта на интеграцията са юридическите (например: осигуряване на съответствие между нормативните документи и законите за антидискриминация) и квазиюридически (омбудсмани, международни организации за защита правата на човека).

2.2. Национални стратегии за интеграция на ромите

През периода 1999–2006 г. бяха одобрени няколко документа, формиращи нормативната рамка за процеса на ромска интеграция. Два от тях – Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество и Национален план за действие: Десетилетие на ромското включване 2005–2015 г. – претендират, че определят основните тенденции на ромската интеграция като цяло. Другите три, а именно Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (одобрена през юни 2004 г.), Здравна стратегия за лица в неравностойно положение, принадлежащи към етнически малцинства (одобрена през септември 2005 г.) и Национална програма за подобряване на жилищните условия на ромите (одобрена през март 2006 г.) са разработени с цел да регулират процеса на интеграция в съответната определена област. Всички тези документи ние наричаме за краткост ромски стратегии. Понастоящем няма ромска стратегия само в сферата на заетостта и социалните въпроси, която се явява като една от най-важните за ромското включване.

Рамкова програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество

Документът бе одобрен с Решение на Министерски съвет от 22 април 1999 г. В неговото изработване взеха активно участие множество ромски организации и програмата бе подписана от 84 ромски НПО, което я превръща в документ, изразяващ в най-висока степен волята на ромската общност.

Изпълнението на Рамковата програма е ангажимент на България, приет пред Европейския съюз чрез споразуменията Партньорство за присъединяване, Съвместен меморандум за социално включване, Национален доклад за стратегиите за социално включване, Национална стратегическа референтна рамка, Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ и др.

Рамковата програма задава насоки за действие и задачи в 8 сфери:

- защита от дискриминация,
- икономическо развитие,
- здравеопазване,
- териториално устройство на ромските квартали,
- образование и защита на ромската култура,
- присъствие на ромите в националните медии,
- мерки, насочени към ромската жена.

Защитата от дискриминация и образованието са относително най-добре застъпените сфери в програмата. Частта за образованието предвижда 6 задачи: десегрегация на т. нар. „цигански училища“, прекратяване на практиката нормално-развити ромски деца да посещават помощно училище, превенция на дискриминацията в класната стая, създаване на условия за изучаване на ромски език и ромска култура, подготовка на кадри с университетско образование и програми за образование и квалификация на възрастни роми.³

Министерският съвет прие краткосрочни планове за действие за изпълнение на Рамковата програма. Досега имаше 2 такива плана – за 2003–2004 г. (приет през октомври 2003 г.) и за 2006 г. (приет в края на юни 2006 г.). Също така се насърчават общините да изработят и приемат свои общински програми за интеграция.

Рамковата програма няма статута на национална програма, одобрена от парламента (като например Националната програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителна училищна възраст) и няма бюджетно финансиране за нейното изпълнение. Насърчават се отделните министерства да финансират изпълнение на дейностите по програмата в рамките на своите разходни бюджетни тавани. Понастоящем се изготвя обновен вариант на Рамковата програма, който се очаква да бъде приет с постановление на Министерския съвет (до края на юни 2008 г.) и впоследствие – да бъде одобрен с решение на Народното събрание.

³ Пълният текст на програмата можете да намерите на:
<http://www.nccedi.government.bg/page.php?category=35&id=85>

**Национален план за действие:
Десетилетие на ромското включване 2005-2015 г.**

Планът за действие за Десетилетието на ромското включване бе одобрен с Решение на Министерския съвет от 14 април 2005 г. Той съдържа множество цели, задачи и дейности, разделени в шест области:

- образование,
- здравеопазване,
- заетост,
- жилищни условия,
- защита от дискриминация,
- култура.

Планът определя: отговорна институция, срок, финансиране (сума и източник) и индикатори за осъществяването на всички цели, задачи и дейности.

Реализацията на плана се разпределя между съответните отговорни институции (министерства и държавни агенции). Националният съвет за сътрудничество по етническите и демографските въпроси и Дирекция „Етнически и демографски въпроси“ бяха определени като институции, координиращи изпълнението на плана при неговото приемане. През май 2006 г. бе определен координатор на Десетилетието на ромското включване в България – зам.-министър в Министерство на труда и социалната политика. Понастоящем това е г-н Баки Хюсеинов.

Планът за действие също няма статут на национална програма и няма свое бюджетно финансиране. Сумите, определени в графа „финансиране“ на плана, са минимални и като техен източник е посочено финансиране от чужди донори и от програма ФАР.

Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства

Стратегията бе одобрена с решение на министъра на образованието и науката на 11 юни 2004 г. Тя съдържа описание и анализ на проблемите, както и основни дейности за решаването им за всички малцинства, като основен акцент е поставен върху ромското малцинство. Основни приоритети в стратегията са десегрегация на кварталните ромски училища в големите градове, развитие на средищни училища и подкрепа за интеркултурното образование.⁴

За изпълнението на стратегията Министерството на образованието и науката изработва краткосрочни планове за действие. До този момент бе приет План за действие за 2005-2006 г. Насърчават се общините да изработят свои общинс-

⁴ Пълния текст на стратегията можете да намерите на: http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/strategies/strategy_integration.pdf

ки планове за изпълнение на стратегията. Това е изискване, за да се финансират проекти по европейските програми ФАР и ОП „Развитие на човешките ресурси“.

Стратегията няма бюджетно финансиране. За да се подпомогне нейното изпълнение, бе създаден Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства към МОН, който също финансира проекти на училища и общини. Центърът бе създаден с Постановление на Министерски съвет от януари 2005 г., но поради административни причини той започна да действа едва през 2007 г. Центърът получава минимална субсидия от Републиканския бюджет (през 2005 г. и 2006 г. тази субсидия не бе усвоена, през 2007 г. тя бе в размер на 500 000 лв.) като „допълващо финансиране“ и се очаква да получи основно финансиране от международни донори.

През 2007 г. по първата конкурсна процедура в центъра са постъпили 394 проекта. 83 от тях са получили финансиране на обща сума 980 хиляди лева.

Здравна стратегия за лица в неравностойно положение, принадлежащи към етнически малцинства

Стратегията е одобрена с Решение на Министерския съвет от септември 2005 г. Съдържа идентификация на проблемите, дейности за подобряване на състоянието на лица в неравностойно положение, ценности и ръководни принципи на стратегията, стратегически цели и направления за работа, срок, отговорни институции и механизми за мониторинг. Този документ не е насочен единствено към здравните въпроси, но засяга и проблеми като насилие над жените от ромското малцинство и тяхната равнопоставеност. Стратегията има пет основни цели, включващи здравен статус, здравно образование и информираност, здравна грижа и дискриминация – главно на ромската общност. Главната задача е подобряване на здравната ситуация на ромските жени и деца, особено в областта на репродуктивното здраве, детската и майчината грижа и семейното планиране. Плануваната интервенция в тези насоки е ръководена от 5 стратегически цели:

- Преодоляване и прекратяване на негативните тенденции за здравния статус на хората в неравностойно положение, принадлежащи към етническите малцинства, и създаване на условия за намаляване смъртността на младите майки; повишаване нивото на сексуална култура и репродуктивно здраве; прекратяване случаите на насилие над жените.
- Осигуряване на равен достъп до здравна грижа за хората в неравностойно положение, принадлежащи към етническите малцинства (включително укрупване позициите на здравните медиатори).
- Увеличаване на здравните познания и осигуряване на достъп до здравна информация.
- Превъзможване на културните бариери в комуникацията и всички форми на дискриминация.

- Увеличаване броя на здравноосигурените хора в неравностойно положение, принадлежащи към етническите малцинства.⁵

Подобно на предходните документи, Здравната стратегия няма специално бюджетно финансиране. Насърчават се различни отговорни институции да финансират част от дейностите ѝ в рамките на своите бюджетни разходни тавани. Като участници в изпълнението на Здравната стратегия са посочени Министерството на здравеопазването и неговите регионални структури, МОН, МТСП, други институции, общини и НПО.

Национална програма за подобряване на жилищните условия на ромите в Република България

Програмата е приета с Решение на Министерския съвет от 22 март 2006 г. като част от Националната жилищна стратегия. Програмата предвижда изпълнението на следните мерки:

- Инвестиране в инфраструктурата на ромските квартали.
- Определяне на нови райони за заселване на част от ромското население.
- Построяване на нови жилища с публични финансови средства, които впоследствие ще бъдат на разположение на ромите срещу месечен наем.
- Промени в пространственото развитие на райони с преобладаващо ромско население.

До 2015 г. се очаква по програмата да бъдат изградени 30 065 къщи. Предвижда се в рамките на 10 години да бъдат подобрени жилищните условия на 412 500 роми (около 85 900 домакинства), които живеят в 100 квартала на 88 града. Общите разходи ще възлязат на 1,26 млрд. лева, предимно за подобряване на съществуващата и изграждане на нова техническа инфраструктура (422 млн. лв.), изграждане на нови и подобряване качеството на съществуващи жилища (521 млн. лв.) и регулиране на териториите (около 111 млн. лв.). Средствата следва да бъдат осигурени от българското правителство (40%) и общините (17%), по Структурните фондове на ЕС (30%) и 13% от други източници.⁶

За реализиране на програмата Министерският съвет одобрява годишни планове за действие със съответното годишно финансиране. Одобрените до този момент Планове за действие предвиждат суми, чувствително по-малки от заложените в Националната програма, които не надвишават 10 – 15 млн. лв. годишно. Схемата, по която започва изпълнението на програмата, е: общините кандидатстват със свои проекти пред Министерството на регионалното развитие и благоустройството, без да е задължително да има обявена процедура за набиране на проекти. През 2007 г. бяха одобрени първите десет общински проекта.

⁵ Пълния текст на Здравната стратегия можете да намерите на:
http://www.nccedi.government.bg/upload/docs/zdravna_strategia_prieta.htm

⁶ Пълния текст на програмата можете да намерите на:
http://www.nccedi.government.bg/upload/docs/NRP_07.03.2006_Final_2.htm

Широкоразпространено мнение сред много ромски активисти е, че нормативната рамка за процеса на интеграция, описана по-горе, е сравнително добра, но прилагането ѝ се сблъсква с четири сериозни проблема:

Първият е ниският нормативен статус на нормативната рамка. Почти всички от споменатите стратегии са Решения на Министерския съвет. (Стратегията за образователна интеграция е дори Решение на министъра на образованието). Това означава, че всяко следващо правителство може да отмени тяхното осъществяване. Нито една от ромските стратегии не е приета със закон и единственият опит за приемане на закон, свързан с една от стратегиите, се провали през октомври 2004 г. Тогава парламентът отхвърли проектозакона за създаване на фонд за образователна интеграция на деца и ученици от етнически малцинства с аргумента, че това е дискриминация срещу децата от мнозинството.

Вторият проблем е липсата на финансов ангажимент от републиканския бюджет. Въпреки че плановете за действие за изпълнението на всички тези стратегии за определени периоди са приети и съдържат бюджети, почти всички суми в тях са предвидени като „принос на чужди донори“ или са суми за обичайни дейности, предприемани без връзка с изпълнението на стратегиите. На практика до този момент не са заделени специални средства от републиканския бюджет за реализацията на ромските стратегии. От това правило съществува едно изключение – Националната програма за подобряване на жилищните условия на ромите, която получава (макар и ограничено) финансиране чрез бюджета на МРРБ.

Третият проблем е липсата на подходяща административна инфраструктура за осъществяване на приетите ромски стратегии – проблем, разгледан по-подробно в следващата глава.

Четвърто, не съществуват механизми за реалното ангажиране на ромските организации и ромската общност с изпълнение на приетите стратегии.

Съществуването на тези проблеми не се отрича от много правителствени служители и дори политици. Обичайно те се обясняват с „ограничените възможности“ на републиканския бюджет.

2.3. Институционална рамка за процеса на интеграция на ромите

2.3.1. Институционална рамка на национално ниво

Понастоящем не съществува специална система от ведомства и институции, чиито основни задължения да са свързани с интеграцията на ромите. Основният принцип на институционалната рамка на национално ниво е да не се изграждат нови, специални институции, а да се използва съществуващата система от институции на изпълнителната власт, като се добавят някои нови компетенции към тези институции.

Възможни са само два вида изключения от този принцип. Единият е във въвеждането на специални структури на средно ниво в административната йерархия, които нямат управленски правомощия и по-скоро играят координираща роля между съществуващите ведомства, на които са вменени управленски правомощия. Такава координираща институция на средно ниво е Националният съвет за сътрудничество по етническите и демографските въпроси с Дирекция „Етнически и демографски въпроси“ към Министерския съвет. Друго възможно изключение е формирането на малки отдели на най-ниските нива в административната йерархия на различните министерства. Като правило ромската интеграция (и тази на малцинствата) формира основна част от отговорностите и задълженията на тези отдели, но те не получават специален бюджет за специфични дейности в тази насока.

Национален съвет за сътрудничество по етническите и демографските въпроси (НССЕДВ) и Дирекция „Етнически и демографски въпроси“ (ДЕДВ):

Съществуването на НССЕДВ и на ДЕДВ е определено с Постановление № 333/10. 02. 2004 г. на Министерския съвет. Според него Националният съвет има само консултативни функции и не получава управленски правомощия за развитие и реализация на политиките, насочени към ромите (и другите малцинства). Това е видно в чл. 1 от Правилника за устройството и дейността на НССЕДВ: „НССЕДВ е консултативен и координиращ орган, който подпомага Министерския съвет при осъществяването на държавната политика по етническите и демографските въпроси“. От друга страна, съветът подпомага комуникацията между държавните институции и НПО на малцинствата, както и други обществени организации.

В съответствие с тези принципи конкретните компетенции на НССЕДВ са строго ограничени. Съветът може да взема решения само за някои вътрешни въпроси, във всички останали слу-

Прототипът на НССЕДВ е създаден през юли 1994 г. под наименованието Междуинституционален съвет за етнически проблеми към Министерския съвет. Той е разпуснат през юни 1995 г., без да е проведено дори и едно заседание. През юли 1995 г. е формиран Националният съвет по социалните и демографските въпроси. През 1997 г. този съвет е заменен от Националният съвет по етническите и демографските въпроси към Министерския съвет (НСЕДВ). Неговото създаване е регламентирано с Постановление № 449/04.12.1997 г. на Министерския съвет. Той има само консултативни и координиращи компетенции с недостатъчен персонал, който не надвишава 4 души. В края на 2004 г., след неуспешните опити за повишаване на неговия статут в Национална агенция за малцинствата (т.е. орган с управленски функции), съветът е трансформиран в Национален съвет за сътрудничество по етническите и демографските въпроси.

чаи може единствено да прави предложения и да консултира. Друга отговорност пред НССЕДВ е да координира осъществяването на проекти по предприемаческите фондове (основно по програма ФАР), насочени към интеграция на ромите.

През 2006 г. бе изготвен нов Правилник за устройството и дейността на НССЕДВ. Той бе одобрен с Постановление на Министерския съвет 351/20.12.2006 г. Правилникът утвърждава ролята на НССЕДВ като „координиращ и консултативен орган“. Освен това се дава възможност на съвета да участва в така наречената „съгласувателна процедура за нормативни актове, издавани от Министерския съвет“; правилникът изисква всички нормативни актове в областта на етнически-те и демографските въпроси да бъдат консултирани предварително от НССЕДВ.

В новия правилник са заложили и някои нови, но доста ограничени сфери за действие на НССЕДВ: оказване на методологическа помощ на националните и общинските институции в случай на етнически конфликти, изготвяне на годишен доклад относно дейността на НССЕДВ и за текущото състояние на многоетническите отношения и т.н.

Вътрешната структура на НССЕДВ е в съответствие с неговите ограничени функции. Съветът няма свой собствен постоянен набор от представители, те са посочени от институциите, които работят по въпросите, свързани с интеграцията на малцинствата. Упълномощени представители от 13 министерства, председатели на 6 държавни агенции, представители на Българската академия на науките и на Националното сдружение на общините в РБългария са членове на съвета. Членове са също така неправителствени организации на малцинствата или работещи с малцинствата. Всяка година НПО подават молба за членство, като решението кои организации да бъдат включени се взема от председателя на НССЕДВ.

Понастоящем председател на НССЕДВ е г-жа Емел Етем, зам. министър-председател. Съветът има и двама зам.-председатели. Единият от тях е г-н Мирослав Попов. Другият се определя от неправителствените организации всяка година. През 2007 г. това бе г-н Емил Кало от организация „Шалом“. Понастоящем това е г-н Деян Колев, избран на редовно заседание на НССЕДВ на 4 април 2008 г.

В рамките на съвета е създадена специална Комисия за интеграция на ромите. Нейната структура не е функционална и почти изцяло повтаря структурата на НССЕДВ, описана по-горе. Въпреки това, съществуването на такава комисия наляга на важността на процеса на ромска интеграция и е предпоставка за наемането на постоянен персонал, който да се занимава с ромските въпроси в Дирекция „Етнически и демографски въпроси“.

Важно предимство, което отличава НССЕДВ от подобните консултативни органи (към Министерството на труда и социалната политика и Министерството на науката и образованието) е създаването на специална Дирекция „Етнически и демографски въпроси“ към администрацията на МС. Дирекцията обслужва дейността на НССЕДВ и има свой собствен персонал (състоящ се от приблизително 20 души), който трябва да повиши в известна степен административния и човешкия потенциал на НССЕДВ. ДЕДВ има два отдела: „Етническа идентичност и интеграция, демографско развитие“ и „Интеграция на ромите“. Понастоящем

отдел „Етническа идентичност и интеграция, демографско развитие“ направлява изпълнението на проектите по програма ФАР, на които НССЕДВ се явява звено за изпълнение на проекта.

Институции с управленски функции

Както бе посочено по-горе, министерствата и държавните агенции са институциите с реални управленски функции по отношение на интеграцията на ромите. Те са отговорни за осъществяването на всички публични политики в съответните области (образование, социални дейности, здравеопазване и пр.) в това число политиките за включване на ромите. Като правило тези институции не формират специални органи за осъществяване на политиките, свързани с ромите, в техните административни структури. Обикновено това се разглежда като задължение на даден експерт. Рядко това е негова основна отговорност: само един експерт от Министерството на културата (г-н Симеон Благоев) и друг в Агенцията за заетостта (г-н Кънчо Кантарджийски) имат ромската интеграция като своя основна задача. Във всички други случаи политиките, ориентирани към ромите, са допълнителна отговорност на определен експерт от министерство или държавна агенция. Неговата работа в тази насока е ограничена в предоставянето на информация за докладите на правителството и в участието в срещи, посветени на ромската интеграция, тъй като по правило тези експерти са претоварени със задачи от сферата на техните основни отговорности.

Понастоящем съществуват два случая, които изглеждат изключение от това правило: отдел „Интеграция чрез интеркултурно образование“ на Дирекция „Образователна среда и образователна интеграция“ в Министерството на образованието и науката и отдел „Равни възможности“ на Дирекция „Демографска политика, социални инвестиции и равни възможности“ в Министерството на труда и социалната политика. Те имат определени възможности да направляват изпълнението на политиките за ромите и да влияят върху процеса на вземане на решения, доколкото могат да изготвят проекти на нормативни актове и да поискат от съответните министри да ги одобрят. И двете структури (в МОН и в МТСП) са на относително ниско административно ниво. Техният персонал е минимален (например, само двама експерти работят в отдел „Интеграция чрез интеркултурно образование“) и нямат специален бюджет за осъществяването на политиките, насочени към ромите. По този начин техните компетенции понастоящем са ограничени.

2.3.2. Институционална рамка на областно ниво

Административни структури, имащи пряко отношение към интеграцията на ромите на регионално ниво, са областните съвети за сътрудничество по етническите и демографските въпроси. Тяхното създаване и работа са регламентирани в чл. 7 на Постановление № 333/10.12.2004 г. на Министерския съвет. Подобно на НССЕДВ областните съвети са консултативни и координиращи органи без управленски компетенции. Техните основни функции са да координират осъществяването

на областни стратегии по етническите и демографските въпроси (чл. 7, ал. 1). Те са съставени от „зам.-кметове, отговарящи за етническите и демографски въпроси в общините на територията на областта и представители на: сдруженията на български граждани, принадлежащи към етнически малцинства...; читалища; регионалният инспекторат по образование; регионалният център по здравеопазване; регионалната инспекция за опазване на околната среда и водите; регионалната дирекция за национален строителен контрол; регионалната служба по заетостта; областната служба за социално подпомагане; териториалното статистическо бюро; регионалната дирекция на вътрешните работи; областната дирекция „Земеделие и гори“ и други институции, имащи отношение към дейността на областния съвет.“ (чл. 7, ал. 3). В съответствие с чл. 7, ал. 2 председателството на регионалния съвет се поема от областния управител или от представител, назначен от областния управител.⁷ Секретар на съвета е експертът по етнически и демографски въпроси в областната администрация.

За разлика от НССЕДВ областните съвети нямат своя собствена администрация. Те не са ангажирани с програма ФАР и другите предприєдинителни програми. По тази причина, тяхната възможност да влияят на процеса на ромска интеграция е ограничена. Съветът и неговите членове нямат никакви компетенции за вземане на решения и реализирането им. Техните единствени функции са да говорят за определени проблеми и да предлагат възможни решения. Реалните решения са в ръцете на общинските кметове и областните управители.

Понастоящем са формирани 27 областни съвета.

2.3.3. Институционална рамка на местно ниво

Институционалната рамка за интеграция на ромите на местно ниво се различава съществено в различните общини и е динамична – променя се сравнително бързо. Силно влияние върху състоянието и промените в нея оказват местните избори.

По въпросите на интеграцията на местно ниво работят:

- Експерти по етническите и демографските въпроси. Понастоящем в общинските администрации работят около 200 роми. Голямата част от тях са назначени като експерти по ЕДВ. Като цяло тази длъжност няма ясен статут и длъжностните характеристики на експертите се различават в различните общини. Различни са и названията на длъжностите, които се заемат: работа с малцинствата (община Ямбол), главен специалист по ромски въпроси (община Сапарева баня), гл. специалист по социални, културни и просветни въпроси с етносите (община Шумен), специалист по интеграция на малцинствата (община Девня, община Козлодуй), специалист по социално-демографски въпроси (община Лом), специалист по етнически въпроси (община Елхово), координатор по ромските въпроси (община Каварна), главен специалист по

⁷ Според новия Устройствен правилник на НССЕДВ председател на областния съвет трябва да бъде областният управител.

социално приобщаване (община Пещера), специалист по демографски и социологически проучвания (община Попово), специалист по ЕДВ (общините Монтана, Първомай, Исперих, Якоруда, Кнежа, Добрич и др).

Широкоразпространено сред администрацията (и по-специално сред ръководителите на административни отдели) е разбирането, че ромският експерт трябва да отговаря за всички въпроси, свързани с ромите, независимо от тяхното естество, т.е. той трябва да бъде посредникът между ромите и администрацията. Анкета, проведена със секретарите на общини в Република България в края на 2005 г., показва, че 34 % от тях са на това мнение. Често обаче ролята на посредник се изкривява и ромският експерт започва да изпълнява ролята на „буфер“ между общността и мнозинството. Така например, експертът в община Пещера е назначен като „комендант за малцинствата“. Той отговаря за всички проблеми, произтичащи от или свързани с малцинствата.

- Експерти – роми, назначени на административна позиция, несвързана единствено с интеграцията. В някои общини експерти от ромски произход работят в различни отдели (образование, култура, благоустройство и т.н.), като им е вменена и задачата да съблюдават ромската интеграция в съответната сфера. Този подход е особено продуктивен, тъй като се разчита на професионализма на съответния експерт и на това, че познавайки добре съответната сфера, той може да направлява по-ефективно интеграцията на ромите в нея. Това дава добри резултати, освен ако експертът не е претоварен с множество други задължения.
- Обособено звено в общинска администрация, занимаващо се с интеграция на етносите. Обособяването на отделно звено в общинската администрация, занимаващо се с интеграция на етносите, представлява друг подход на администрацията по проблемите на малцинствата. Звеното може да бъде структурирано на различно място в йерархията на общинската администрация, в общата или специализираната администрация. Обособени отдели за интеграция са създадени в Ботевград и Сливен. Отдел по ЕДВ е създаден и в общинска администрация – Септември. В него работят седем специалисти. В други общини създадените структури заемат по-ниско ниво в йерархията. В община Червен бряг общинската програма „Интеграция на малцинствата“ е обособена като структура в рамките на отдел „Социални дейности“.

Както посочихме по-горе, административните структури занимаващи се с интеграция на ромите, се различават съществено в различните общини и са особено динамични. Тяхната промяна зависи от решенията на съответния общински съвет.

3. ПРИЛОЖЕНИЯ

3.1А. Контактна информация на институции, ангажирани с интеграцията на ромската общност

Институция	Лице за контакт	Адрес	Телефон	Интернет адрес
Национален съвет за сътрудничество по етническите и демографските въпроси	Емел Етем Председател Мирослав Попов Заместник-председател	София 1000, бул. Дондуков 1	02/ 9402837	www.nccedi. government.bg
Комисия за интеграция на ромите към НССЕДВ	Георги Кръстев Председател	София 1000, бул. Дондуков 1	02/ 9402419	www.nccedi. government.bg
Дирекция „Етнически и демографски въпроси“ към МС	Мая Чолакова Директор	София 1000, бул. Дондуков 1	02/ 9402015	www.nccedi. government.bg
Отдел „Интеграция на ромите“ към ДЕДВ	Георги Кръстев Началник на отдел	София 1000, бул. Дондуков 1	02/ 9402419	www.nccedi. government.bg
Дирекция „Образователна среда и образователна интеграция“ към Министерство на образованието и науката	Асен Петров Директор	София 1000, бул. Дондуков 2А	02/ 9217437	www.mon.bg
Отдел „Интеграция чрез интеркултурно възпитание и образователни“ към Дирекция ОСОИ на МОН	Александър Трингов Началник на отдел Йосиф Нунев Държавен експерт Офелия Райкова Главен експерт	София 1000, бул. Дондуков 2А	02/ 9217564	www.mon.bg

Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства	Димитър Каварджиков Директор	София, 1979, бул. Г. М. Димитров 52А, ет.1, стаи 109, 110, 119, 120	02 / 87 35 231, 87 35 125	http://coiduem.mon.bg/
Министерство на труда и социалната политика	Баки Хюсеинов Координатор Десетилетие на ромското включване	София 1051, ул. Триадица 2	02/ 9817587; 811 95 23 факс: 987 65 67	www.mlsp.government.bg
Дирекция „Демографска политика и равни възможности“ към Министерство на труда и социалната политика	Емилия Войнова Директор Ани Евгениева Експерт	София 1051, ул. Триадица 2	02/ 8119 443; 8119 441 факс: 988 44 05; 986 13 18	www.mlsp.government.bg
Агенция по заетостта	Кънчо Кантарджийски Експерт	София 1000, бул. Дондуков 3	02/ 980 87 19	www.az.government.bg/
Министерство на здравеопазването	д-р Маша Гаврилова Началник отдел „Опазване на общественото здраве“	София 1000, бул. Ал. Стам- болийски 39	02/ 930 1183	www.mh.government.bg/
Министерство на регионалното развитие и благоустройството	Димчо Михалевски Заместник- министър	София 1202 ул. Кирил и Методий 17–19	02/ 9405 9; 988 29 54 факс: 987 25 17	www.mrrb.government.bg/
Министерство на културата	Симеон Благоев Експерт	София 1000, бул. Ал. Стам- болийски 17	02/ 94 00 900 факс 981 81 45	www.mc.government.bg/
Държавна агенция за закрила на детето	Ширин Местан Председател	София 1051, ул. Триадица 2	02/ 9339021; 9339016; 9339032	www.sacp.government.bg/
Комисия за защита от дискриминация	Кемал Еюп Председател Лало Каменов Заместник- председател	София 1125, бул. Драган Цанков 35,	02/ 870-84-48	http://kzd-non-discrimination.com/

3.1Б. Контактна информация на ромски неправителствени организации

Организация	Лице за контакт	Адрес	Телефон	Ел. поща
Алтернативен център за личностно развитие Камала	Зоя Пехльова	Враца, ул. Кирил Буюклийски 8, вх. А, ап. 6	0886 374057	kamala_z@abv.bg
Балканска федерация за межкултурно образование и разбирателство „Дайвърсити“	Доц. Христо Кючуков	София, 1303, ул. Опълченска 38, вх. А, ап. 17	0884 711046; 02/8321575	hristokyuchukov@ yahoo.com
Демократичен съюз „Рома“	Симеон Ангелов Благоев	София, ж.к. Люлин, бл. 28, вх. Г, ап. 81	0888 565495 02/9400 840	simblag@mail.bg
Жени за милосърдие	Мария Василева	Сливен		elena_aa@abv.bg
Женска независима ромска организация „Кармен“	Цветанка Маринова	Разград 7200, ж.к. Орел, бл. 25, вх.И, ап.10	084/634 888; 0896 719102; 0898 609383	simona26@mail. bg
Женска ромска организация	Цана Цокова	Видин, ул. Байкал 17		
Женско ромско движение „Добра майка“	Невена Маджарова	село Вардун, община Търговище	0602/82 65; 0887 973868	
Женско ромско сдружение „Хаячи“	Мюзеем Али	Нови пазар, ул. Голо бърдо 15	0537/24 010; 0896 706322	hayaci@abv.bg

Женско сдружение „Център за развитие - ромски ляс-товници“	Антоанета Парушева	София, бул. Ген. Данаил Николаев 18, вх. А, ап. 14	0886 110254; 0887 395957	aparusheva@abv.bg
Конфедерация на ромите „Европа“	Петър Стефанов Георгиев	София 1773, ул. Крум Григоров 12	0898 220414	psgeorgiev@abv.bg
Либерална алтернатива за ромско гражданско обединение - ЛАРГО	Сашо Ковачев	Кюстендил 2500, ул. Буревестник 4	078/550 668	Largo_2007@abv.bg
Младежка мрежа за развитие	Маряна Борисова	Симитли	0898 322203	meri1313@yahoo.com
Младежка програма	Радостин Манов	София	0899 553 478	slatina_botev@abv.bg
Младежко ромско сдружение „Нов път 98“	Пламен Добрев	Търговище 7700, ул. Калоян 1	0601/486 11	vardun@abv.bg
Национален ромски център „Свети Георги“	Георги Богданов	София, ул. Отец Паисий 87, ет. 1	931 04 52; 931 04 77; 0888 611162	n_roma_center@abv.bg gbogdanov@abv.bg
Национален център на ромите в България	Тома Иванов	София 1000, бул. Дондуков 5, вх. 2, ет.3	989 98 88; факс 989 9889	ncrb@mail.bg
Национална асоциация „Рома“	Тома Алексиев Иванов	София, ж.к. Люлин, бл. 908, вх. Б, ет.1, ап. 25	0889 503783	zmevo@abv.bg
Национална Медия „Рома“	Иво Койчев	Стара Загора		nikolaheler@gmail.com
Областен ромски съюз „Бургас“	Васко Гемеджиев	Айтос, ул. Роза 2	0888 358113	ahil_as@abv.bg start_aytos@abv.bg

Организация „Дром“ - Видин	Донка Панайотова	Видин 3700, к-с Строител, блок 4, партер	094/606209; факс 094/600713	donka_15@abv.bg organization_drom@mailcity.com
Регионално сдружение на ромите-заянчии „Технитари“	Велчо Кръстев	Стара Загора 6000, бул. Патриарх Евтимий 82/А, ет. 11, ап. 101	042/649388; 0889 203978	
Ромски Информационен Център	Васил Чапразов	София 1000, ул. Любен Каравелов 31	9 865 027	drom@applet-bg.com
Ромска младежка организация	Гинка Атанасова	Пловдив, ул. Босилек 17, ет.7, ап. 19	0888 993341	
Ромска Младежка Организация - Сливен	Стела Костова	Сливен 8800, ул. Цар Освободител 34/Г	044/623 756	stela_rmo@sl.bia-bg.com
Ромски Обществен Съвет „Купате“ - София	Златко Младенов	София 1524, ул. Огоста 25		ros_kupate@abv.bg
Ромски Самарянски Съюз - Ямбол	Йордан Георгиев	Ямбол	0888 535962	
Сдружение „Амалипе - Приятелство“	Валери Леков	Кюстендил 2500, кв. Бузлуджа, бл. 96, вх. В, ап. 75	0889 768931	amalipe.lekov@abv.bg
Сдружение „Асоциация „Интегро“	Лилия Макавеева	Разград 7200, ул. Осъм 4	084/661 026; 0899 132029	makaveeva@integro-bg.org
Сдружение „Бъдеще за ромите“ - Дупница	Емилия Т. Михайлова	Дупница, ул. Лоза 1, вх. А, ап. 3	0701/50412; 0895 072506	emi_sbr@abv.bg bmm_vasko@abv.bg
Сдружение „Доверие“	Роман К. Асенов	Асеновград 4230, ул. Кокиче 9	0331/641 25	doverie_mr@abv.bg

Сдружение „Дром“	Валери Василев	Перник, кв. Куциян, бл. 7, ап. 6	0896 178246	
Сдружение „Заедно“ - Видин	Емилиян Колев	Видин, кв. Нов път, ул. Околчица 8	0887 229995	
Сдружение „Културен център за социална демокрация и защита правата на човека“	Методи Филчев	Видин 3700, ж.к. Строител, бл. 3, вх. А, ет. 8, ап. 30	094/601 801; 0896 299273	
Сдружение „Мост“	Аспарух Рангелов	Каспичан	0898 492341	asp5@abv.bg
Сдружение „Нево Дром - Нов Път“	Александър Илиев	Кюстендил 2500, ул. София 6	078/550 073	ali_iliev@abv.bg
Сдружение „Нов Път“	Михаил Михайлов	Хайредин	0896 782469	mihajlova_69@abv.bg
Сдружение „Нов свят“	Антон Тодоров	с. Гложене, община Козлодуй		
Сдружение „Нов шанс“	Даниела Георгиева	София 1172, ул. Апостол Карамитев, бл. 12, вх.В, ет. 5, ап. 60	02/868 2187; 0898 437148	vardina@abv.bg
Сдружение „Ново Десетилетие“	Иванка Василева	Дупница, ул. Христаки Павлович 4	0897 906471	ivankavassileva@abv.bg
Сдружение „Обновление“	Ридван Сали	Варна	052/444 388	office@obnovlenie.org
Сдружение ПИМБГ (Сдружение за подпомагане и интегриране на малцинствата в България“)	Живко Милчев Димитров	Шумен, ул. Кирил и Методий 84	0895 434082; 054/830 124 /125/126; факс 054/434 830 125/126	pim@b-trust.org

Сдружение „Развитие и подкрепа на ромските жени и деца“	Наталия Ж. Георгиева	Лом, ул. Стара планина 31	0971/60 451; 0888 822553	natalia.lom@abv.bg
Сдружение „Романи Бах“- Самоков	Живка Иванова	Самоков, бул. „Цар Борис III“ № 1	0722/66 321	romanybacht@hotmail.com
Сдружение „Роми - Медникари“	Филип Тодоров	Шумен, ул. „Втора“ № 3	0899 218303	
Сдружение „Свят без граници“	Ганчо Илиев	Стара Загора 6004, ул. Хаджи Димитър Асенов 96	0878 700511	veselrom@abv.bg mimiilieva@abv.bg
Сдружение „Неви тчерхен – Нова звезда“	Янко Шипаров	Кюстендил	078/526 822	nevi_tcherhen@abv.bg
Сдружение „О романо дром“	Исай Йосифов	Перник	0899 914832	oromano_drom@mail.bg
Сдружение „Горд Раковски“, общ. Разград	Кадрин Хасанов	село Раковски, община Разград	0897 833812	kadrin@mail.bg
Сдружение „Разнообразни и равни“	Милен Миланов	София	02/9361775; 0888 891173	mdl@abv.bg
Сдружение „Рома - Завет 2003“	Емил Стефанов	село Завет, област Разград	0897 833620	roma-zavet@mail.bg
Сдружение „Тернипе“ – Симитли	Рукие Узунова	Симитли	0899 370818	rukie@abv.bg
Сдружение „Феникс“ – Разград	Огнян Станчев	Разград	0889 468011	ostanchev@mail.bg
Сдружение на ромски жени и деца	Пенка Карагьозова	Пловдив	032/622 378	drgd@abv.bg
Сдружение „Алтернатива - БС“	Ани Искренова	Бяла Слатина	0915/82810	alt_bs@mail.bg

Сдружение „Амаре пхала“ – Сеслав, община Кубрат	Веселин Йосифов	село Сеслав 7341, община Кубрат, област Разград	0884 686256	amare_phala@abv.bg
СНЦ „Джипси Европа“	Младен Иванов	Стара Загора, ул.Спартак“ 6	0885 643773	mladen.ivanov@abv.bg
СНЦ „Жар и светлина“	Коста Димитров	Враца, ул. Кирил Буюклийски 8, вход А, ап. 6	0886 374057	jarisvetlina@abv.bg
СНЦ „ИРВ“	Миглена Михайлова	София	0887 656964	megimihailova@yahoo.com
СНЦ „Младите действат“ – Левски	Нихат Галибов			nihat@gbg.bg
СНЦ „Местна инициативна група „Вършец“	Татяна Петрова	Вършец 3540, бул. Република 90/А	09527/31-56; 23-88	taniapetrova@abv.bg Sdr_varshetz@mail.orbitel.bg
СНЦ „Областен мултиетнически младежки съюз - „Толерантност“	Христо Ангелов	Айтос, ул. Минзухар 2/А	0899016655	
СОРМД	Людмила Живкова	София	980 90 27	roma_students_org@abv.bg
Фондация „Женско ромско движение“	Анелия Кирилова Иванова	Бяла Слатина, ул. Ал. Стамболийски 47	0888 655760; 0915/828 18	aksf1958@abv.bg
Фондация „Андрал“	Савчо Савчев	София 1330, пк 51	920 36 64	savcho_s@yahoo.com
Фондация „Бъдеще - Ракитово“	Янко Кривонозов	Ракитово 4640, Пазарджишка област	03542/22 96	future_rakitovo@abv.bg
Фондация „Гюлчай“	Мария Стоименова	София 1715, бл. 446, вх.Б, ап.26	877 60 00; 0878 989409	gulchai_1940@abv.bg

Фондация „Етнокултурен диалог“	Адела Стоянова	София 1336, ж.к. Люлин, бл. 626, вх. Г, ап. 101	0886 285737; 0896 883191	ethnocultural@abv.bg
Фондация „Етнополитра“	Пепа Илиева	София 1509, ж.к. Левски-Г, бл. 34, вх. В	0888 268841	ethnopolitra@abv.bg
Фондация „Здравето на ромите“ - Сливен	Стефан Панаяотов	Сливен 8800, ул. Сан Стефано 62	044/623056 /624249; факс 044/623056	mnggrf-sl@mbox.digsys.bg
Фондация „Интеграция и развитие на малцинствата“ - Ямбол	Иван Г. Илиев	Ямбол, кв. Георги Бенковски, бл. 10, вх. Д, ап. 90	046/454 97	f.irm@mail.bg pastorivan@atil.net
Фондация „Лозенец“	Александър Крачолов Иванов	Ст. Загора, ул. Белмекен 26	042/614 898; 0885 034009; 0888 622296	lozenetz_sabo@abv.bg integracia@city.starazagora.net
Фондация „Надежда за ромите“	Христо Маринов	Гр. Левски, ул. Елин Пелин 18	0897 343400	nadejda.romite@abv.bg
Фондация „Неве Дрома“	Николай Янков	Шумен 9700, ул. Бели Лом 6, вх. 1, ет. 4, ап. 10	054/800 400; 0886 189530	meto_filchev@abv.bg
Фондация „Нов живот за ромите в България“	Петър Костов	София, ж.к. Обеля 1, бл.118, вх.Б ап.24	0885 644391	kostov@abv.bg
Фондация „Областен ромски съюз“, Бургас	Митко Доков	Бургас 8002, ул.Хан Кубрат, бл.4, вх.Б, ап. 24	056/917 855; 0898 235970; 0877 546055	romaunion@abv.bg
Фондация „Подкрепа за ромите 2000“	Георги Парушев	София 1527, ул. Ген. Данаил Николаев 18, вх. А, ап. 14	0886 107543	Gitan_bg@abv.bg
Фондация „Ресурсен център „Шам“	Петър Борисов	Монтана 3400, ул. Ал. Стамболийски 42; пк 214	096/305133; 0898 680352	sham@gbg.bg

Фондация „Рома - Лом“	Николай Кирилов	Лом, ул. Неофит Бозвели 4	0971/66 751	roma-lom@roma-lom.org
Фондация „Романи Бахт“	Михаил Георгиев	София	02/9204272	office@romanibaht.com baht2000@rtsonline.net
Фондация „Ромска солидарност“ - Петрич	Демир Янев		0885615468	
Фондация „Ромско бюро“	Илари Е. Дунин	Вълчедръм 3650, ул. Съединение 30	097/443 261; 0887 529942	roburo@abv.bg
Фондация „Саворе“	Христо Николов	Самоков	0887 184412	h_nikolov@abv.bg
Фондация „Септември-Рома“	Трайко Асенов Панев	гр. Септември, ул. Асен и Петър 27А	0885 674367	
Фондация „Вита романо – 2001“	Васил Байчаров	Сливен	820 94 07	vita_romano2001@yahoo.com
Фондация „Интегро“ – Огняново, община Гърмен	Диана Карагьозова	Огняново 2947, община Гърмен	0898 778618	sheker_2002@abv.bg
Фондация „Ромска инициатива“	Бистра Андреева	София, ул. Зайчар 117	980 3973; 0887 612407	romin@abv.bg
Фондация за мулти-етническо сътрудничество	Пламен Цанков	Пазарджик, ул. Бузлуджа 9	034/448 502; 829 07	napredak2002@yahoo.com p_cankov@abv.bg
Фондация за регионално развитие „Рома-Пловдив“	Антон Карагьозов	Пловдив 4006, ул. Малина 12	032/622 322 /653 678; 0888 524103	frdroma@abv.bg

ФРКР „Нангле - 2000“	Ташко Танов	Монтана, ул. Хр. Ботев 1А; Монтана, ул. Хаджи Димитър 45	0888 613337; 096/306 766	judomontana@ abv.bg nangleofis@abv.bg
Център „Инфорума“	Асен Колев	Асеновград, ул. „Цар Асен II“ № 99	0898 250994	new_chance@abv. bg
Център за междуетни- чески диалог и толерантност „Амалипе“	Деян Колев	Велико Търново 5000, п.к 113	062/600 224; 0888 681134	center_amalipe@ yahoo.com
Център за развитие на регионални политики	Тони Ташев	София, ул. „Княз Борис I“ 122, ет.3	0886405097; 9811250; факс: 98090 21	toni.tashev@yahoo. com

3.2. Списък на основните стратегически, програмни, нормативни и политически документи

- Програма за равноправно участие на ромите в обществения живот на България – основополагащ документ, който очертава стратегическите мерки, които трябва да бъдат взети от българското правителство за интеграция на представителите на ромското малцинство, на чиято основа е изготвена Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество;
- Рамкова програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество;
- Партньорство за присъединяване, Решение на Европейския съюз 1999/857/ЕС, OJL 28/12/1999;
- Закон за защита срещу дискриминацията;
- Декларация на Десетилетието, подписана от правителствените ръководители на осем държави от Югоизточна Европа на 2 февруари 2005 г. в София;
- Декларация на Тридесет и деветото Народно събрание на Република България за ангажираността на държавните институции за постигане на целите на Десетилетието на ромското включване 2005–2015 година;
- Национален план за действие по Десетилетие на ромското включване 2005–2015 г., приет от Министерския съвет – извлечение от Протокол № 15 от заседанието на МС на 14.04.2005 г., Решения по т. 1;
- Доклад на Република България за изпълнение на Рамковата конвенция за защита на националните малцинства (приет с Постановление на МС, февруари 2003 г.);
- Съвместен меморандум по социално включване;
- Национална стратегия за демографското развитие на Република България (2006–2020 г.);
- Оперативни програми за периода 2007-2013 година: „Развитие на човешките ресурси“, „Регионално развитие“, „Административен капацитет“.
- Управленски програми на българските правителства: „Хората са богатството на България“, 2001 г.; „Програма на правителството на европейската интеграция, икономическия растеж и социалната отговорност“, 2005 г. (Раздел „Интеграция на малцинствата и усъвършенстване на етническият модел в гражданското общество“ и раздел „Приемане на национална програма за ограничаване на негативните последици от демографската криза“);
- Областни програми и планове за интеграция и отчетите за тяхното изпълнение;
- Общински програми и планове за интеграция и отчетите за тяхното изпълнение.

Специфични документи в областта на образователната интеграция

- Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства;
- Национален план за действие по изпълнение на Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (2004/2005 – 2008/2009 учебна година);
- Наредба № 6 (на Министъра на образованието и науката) за обучение на деца със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания;
- Промени в Закон за народната просвета от септември 2002 г. и предстоящи промени през 2008 г.;
- Постановление № 4 на МС от 11.01.2005 г. за създаване на Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства и Правилник за прилагането му;
- Национална програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителна училищна възраст;
- Национална стратегия за закрила на детето 2008–2018 г.;
- Национална стратегия за защита правата на децата на улицата за периода 2003–2005 г.;
- План за действие за защита правата на децата на улицата 2003–2005 г.;
- Национален интегриран план за прилагане на Конвенцията на ООН за правта на детето 2006–2009 г.

Специфични документи в областта на заетостта и интеграцията

- Национален план за действие по заетостта;
- Национален план за борба с бедността и социалната изолация.

Специфични документи в областта на жилищната политика и интеграцията

- Национална програма за подобряване жилищните условия на ромите в Република България за периода 2005–2015 година;
- План за действие 2006–2007 г. за изпълнение на Национална програма за подобряване на жилищните условия на ромите в Република България.

Специфични документи в областта на здравните политики за интеграция

- Здравна стратегия за лица в неравностойно положение, принадлежащи към етнически малцинства;
- План за действие към Здравната стратегия за лица в неравностойно положение, принадлежащи към етнически малцинства 2005–2007 г.;
- Националната здравна стратегия 2007–2012 г.;
- Национална здравна стратегия „По-добро здраве за по-добро бъдеще на България“, 2001 г.;
- Стратегия за борба с бедността и социалната изолация, 2003 г.;
- Закон за здравето, 2004 г.;
- Закон за здравното осигуряване.

Основни международни документи, свързани с интеграцията на малцинствата:

- Всеобща декларация за правата на човека;
- Международен пакт за граждански и политически права и факултативен протокол към Международния пакт за граждански и политически права;
- Международен пакт за икономически, социални и културни права;
- Рамкова конвенция за защита на националните малцинства и обяснителен доклад към Рамковата конвенция за защита на националните малцинства, Съвет на Европа;
- Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, Съвет на Европа;
- Международна конвенция за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация;
- Конвенция за борба срещу дискриминацията в областта на образованието;
- Конвенция за правата на детето;
- Конвенцията за ликвидиране на всички форми на дискриминация срещу жените;
- Резолюция на ЕП от 28 април 2005 г. относно положението на ромите в ЕС;
- Резолюция на Европейския парламент от 31 януари 2008 г. за Европейска стратегия за ромите.

3.3. Календарни празници на ромите

Ромите – независимо към коя група принадлежат – почитат и отбелязват множество календарни празници. Това не се прави заради самото празнуване (т.е. празникът далеч невинаги е само повод за тържество), а заради вярата, че чрез зачитането на празника човек може да измоли светеца или дори Бога за по-добра съдба, живот, здраве и пари. Също така това се прави и за да се продължи традицията – ромите отдават голямо значение на традициите, на знанията, които се предават от предходните поколения.

Няколко особености могат да се посочат относно празничната система на ромите в България.

Първо, като цяло ромските празници съвпадат с българските календарни народни празници (дори при ромите мюсюлмани), а в празничния ритуал присъстват множество елементи от българския празничен ритуал. Нещо повече: елементи от церемонията, отдавна изчезнали сред българите, днес продължават да се срещат при много от ромските групи. Всеки един от празниците получава специфично ромско осмисляне: свързва се с някоя ромска легенда, части от ритуала се видоизменят, като се пречупват през душевността на ромите и т.н. В резултат от всичко това празниците и обичаите на ромите в България не могат да бъдат редуцирани нито до празниците и обичаите на българския етнос, нито пък да бъдат отъждествени с празниците и обичаите на ромите от другите европейски страни.

Второ, с модернизацията на ромската общност тече процес на опростяване на празничния церемониал: много от по-незначителните елементи се забравят, като остават само по-съществените.

Трето, голяма част от ромските календарни празници днес са повод за изява на ромските организации и на ромската общност като цяло. С това ромите се стремят да покажат, че общността има своя култура, която по своето богатство не отстъпва на културата на останалите етноси.

Четвърто, по-голямата част от ромските празници се отбелязват по т. нар. стар стил (т.е. по Юлианския календар) – Васильовден, Бабинден, Атанасовден, Голяма Богородица и др. Единствено Гергьовден и Великден се отбелязват в съответствие с календара на съвременната Българска православна църква.

Най-големите календарни празници на ромите в България са Гергьовден (Ер-делез), Великден (Патраги) и Васильовден (Василица, Банго Васили). Те се празнуват от всички или почти всички ромски групи, включително и от ромите мюсюлмани (хорахане рома). Отбелязват се също така и множество други християнски празници – Коледа, Ивановден, Атанасовден, Бабинден, Заговезни, Тодоровден, Голяма Богородица, Петльовден и др., а ромите мюсюлмани отбелязват също така двата мюсюлмански празника – Рамазан байрам и Курбан байрам.

ВАСИЛЬОВДЕН (ВАСИЛИЦА, БАНГО ВАСИЛИ) (14 януари)

Васильовден или Банго Васили (буквално Куцият Васил) се празнува от повечето ромски групи в България. Повсеместно е известен като Ромската Нова Година. Особено тържествено празникът се отбелязва в Западна България, докато в Източна България той е по-малко известен. Традицията при повечето ромски групи е Васильовден да се празнува три дни.

Празнуването на Василица е свързано с няколко ромски легенди за Банго Васил/Свети Васил, застъпник и защитник на ромите, който възстановява моста, по който преминават ромите, след като този мост е бил разрушен от Дявола или от Господ и спасява давещите се роми.

В празнуването на Васильовден могат се отграничават следните моменти:

Подготовка за празника. Тя може да започне и седмица преди 13 януари. Васильовден се празнува с птиче месо – гъска (патка), петел или кокошка, тъй като стара легенда гласи че именно гъските помогнали на ромите, последвали евреите изгнаници от Египет да прекосят реката и да се спасят от египетските войници. Животното трябва обезателно да преспи в къщата „за да не избяга късметът“. Основна грижа е подготовката на трапезата за празника и изработването на сурвакница, които са различни при различните групи роми

Васильовденска вечеря. Василица е подчертано семеен празник. При всички ромски групи вечерята на 13 януари играе изключително важна роля и е изпълнена с богата символика. Задължително е от момента, в който започва вечерята, до полунощ вратите на къщата да бъдат здраво затворени – никой от семейството не излиза навън (дори в двора!) и никой външен човек не се допуска да влезе в къщата. Това е един от малкото случаи, в които ромите отказват традиционното си гостоприемство. Върху трапезата се поставят традиционни ястия: сварен петел или гъска, сърми (често с късмети – дряннови пъпки), баница с късмети, богато украсена питка (също много често с късмети) или обреден хляб – кулак, вино, ракия, шепа сурово жито (от житото, което се вари за Никулден и Коледа) и шепа суров ориз (от ориза, с който се сварява петела). При някои роми е традиция на масата да се поставят и богатствата, които семейството има – злато, пендари, накити...

Обичайно вечерята започва с прикаждане и благославяне на трапезата. Прикаждащият (обикновено това е жената) отправя молитви за късмет, плодородие и щастие. След това членовете на семейството се опрощават, като си целуват взаимно ръка. След опрощаването най-старите (бабата и дядото) вземат богато украсената питка (или кулака) и я счупват на две „за да се види на кого късметът ще е по-голям през тази година и ще храни къщата“. След това всяко дете си отчупва парче от питата, като първата хапка не се изяжда, а се увива и се поставя под възглавницата. Вярва се, че това, което спящият сънува през тази нощ показва какво ще се случи през настъпващата година.

Посрещане на Банго Васил и Новата година. Посрещането на Банго Васил, а чрез него и на Новата година, заема важно място в празника. То се реализира по

два начина – чрез сурвакане и чрез превъплъщаване на главата на семейството в ролята на Банго Васил или на негов пратеник. Докато първият вариант се среща при всички роми, вторият е запазен само при някои групи, като винаги е в комбинация със сурвакането.

В полунощ настъпва Васильовден и Новата година. От този момент започва сурвакането. Сурвакарите пожелават здраве, плодородие и късмет. Както и в българската традиция на сурвакарите се даряват сушени плодове, бонбони, пари.

По-голям интерес представлява обичаят с превъплъщаването в ролята на пратеник на Банго Васил. Така например, при бургуджиите от Североизточна България точно в полунощ главата на семейството събира житото и ориза от синията, слага ги в кърпа, взема сурвакницата и някакъв съд за вода и отива на чешмата. Там той първо сурвака чешмата, после си измива ръцете и лицето, напълва вода и се прибира, играейки ролята на Банго Васил (или на негов пратеник). С влизането си в къщата се провиква: „Васили авелъ“ – „Васил дойде“ и хвърля житото и ориза. Децата събират колкото се може повече от него, защото това е късметът, който Свети Васил им носи. После започва сурвакането, като за разлика от българската традиция първо възрастните сурвакат по-младите.

При ромите мюсюлмани от Централна България пратеникът на Банго Васил идва като пръв гост на 14 януари сутринта. Гостът застава на външната врата, но отказва да влезе и поставя като условие да му се построи „къопри“ – мост. Тогава домакинът „строи“ мост – поставя по земята пред госта пари (банкноти) от външната порта до вътрешната врата. Гостът (Банго Васил) накуцвайки стъпва по построения мост (банкнотите) и така влиза в къщата. С влизането си той поздравява събралите се: „Банго Васуй авела! Банго Васили дойде. Бут селямен бючала туке! Много поздравя ти праща!“ В отговор домакинът разлива ракия на всички и казва: „Моля Господа ти както си ме почел, така и Господ тебе да почетел!“

ВЕЛИКДЕН (ПАТРАГИ)

Великден се празнува от почти всички роми в България, включително и от много роми мюсюлмани. Най-пищно Великден се отбелязва от калдарашите, но дори при тях той не е най-големият празник – отстъпва това място на Гергьовден.

Както е и българската традиция, яйцата се боядисват в четвъртък или в събота. Предпочитаният цвят е червен. При много групи броят на боядисаните яйца задължително трябва да завършва на 1 – 21, 31, 41 и т.н. Запазен е обичаят с първото яйце (което обезателно е червено) членовете на семейството да си мажат лицата – смята се, че това носи здраве. Това яйце се поставя настрана за Гергьовден.

Много преди изгрев, още на развиделяване най-младата снаха или дъщерята отива за вода на селската чешма. Носи със себе си котле със здравец и червено яйце. Преди да вземе вода тя честити празника, а след това – се моли за здраве и берекет. Когато се прибере вкъщи, събужда родителите и ги ръси с вода за здраве. С посрещането на изгрева на Великден е свързан изключително интересният обичай „вземане на бразда“, който се празнува само от ромите калдараша. Същ-

ността на обичая е в донасянето на житеен чим от някоя близка нива в къщата. Чимът се донася в къщи и се поставя от дясната страна на прага. Върху него се поставя червено яйце, пари, бутилка вино и желязна лъжица, която с единия си край опира на прага на къщата, а с другия – на чима. Точно при изгрев слънце най-старият дава комка: всеки един от семейството стъпва върху лъжицата („за да е здрав като желязо през годината“), отпива глътка вино, взема комка от най-стария, прекръства се и казва: „Христос възкресе!“

Великден е може би единственият празник, при който отиването на църква е задължително (поне при калдарашите и други роми християни) и представлява същността на празника. За другите ромски групи в България събитието протича в семейна среда.

ГЕРГЪОВДЕН (ЕРДЕЛЕЗ) (6 май)

Гергъовден е най-големият празник на ромите в България. Празнува се от всички ромски групи и за всички тях Гергъовден е основният празник, включително и за ромите мюсюлмани. Освен като Гергъовден, празникът е известен и като Свети Георги, Хедерлез, Хъдърлез или Ерделез. Празнува се три дни като начало на пролетта, на истински топло време, поради тази причина целият ритуал изобилства с пролетна символика.

Най-важният елемент в подготовката е купуването на агне. При посрещането на закупеното агне, портите се окичват с разцъфнали клони – обикновено бук и върба, а на главата на агнето се поставя венец и свещичка, след което се прикажда „за здраве“. Сред много роми е прието на 5 май вечерта за всеки член на семейството да се откъсва коприва и тя да се окача на керемидите. По това чия коприва ще повехне и чия не, се съди каква ще бъде годината за всеки – весела или тъжна. Също широко разпространен е обичаят на 5 май вечерта всеки да се изкъпе във вода, пълна с билки и растения – гергъовденче, коприва, лепка и др.

При някои ромски групи е разпространен обичаят да се ходи „за зелено“ на 5 срещу 6 май вечерта. Всички роми отиват в гората, наклаждат огньовете и се веселят през цялата нощ. На сутринта се прибират, като носят разцъфнали клони („зелено“), за да украсят портите на къщите.

Ритуалното клане на агнето се извършва рано сутринта на 6 май, при изгрев. Прието е във всяка къща да се коли агне. Колкото и да е беден, ромът вярва, че на този ден пренасянето на агне в курбан е задължително и гарантира здравето и щастието в семейството. Преди да бъде принесено в жертва, агнето се украсява с венец и свещички и се прикажда.

Кръвта от заколеното агне не се оставя да изтече на земята. Тя се събира и заедно с дреболиите и костите се изхвърля (на 7 май) в реката. Това се прави „за да му върви на човек през цялата година“ и „за да не отиде кръвта на мръсно място“. Обикновено агнето се пече на чеверме.

Обичайно Гергъовден е свързан с много веселие и добро настроение, изразявано по най-различни начини. При почти всички ромски групи е прието на този

ден младежите да се изкъпят в реката, за да покажат, че топлото време наистина е дошло и водата не е студена. Също така е прието младежите да връзват люлки за момичетата и докато ги люлеят да ги разпитват за бъдещия им брак и т.н. Пак на Гергьовден ромите правят и „пеене на пръстени“, което в българската традиция се прави на Лазаровден.

При празнуването на Гергьовден в най-пълна степен може да се види сходството в празничния ритуал на българи и роми. Празничното украсяване на къщата, изработването на венец със свещички за агнето, събирането на кръвта му и изхвърлянето и в течаща вода, връзването на люлки, гергьовденското къпане на момците, „пеенето на пръстените“ и почти всички други елементи, които описахме в ромската традиция се срещат, или по-точно, са се срещали в българската. Но тези елементи не накърняват общото впечатление за близост в двата начина за отбелязване на празника и за близост в традициите изобщо.

РАМАЗАН БАЙРАМ И КУРБАН БАЙРАМ

Тези два основни мюсюлмански празника се отбелязват от ромите мюсюлмани (хорахане рома и миллет). Тъй като ислямската година е лунна (т.е. има 354 дни), датите за двата байрама се променят всяка година. Преди първия байрам – Рамазан байрам (или Шекер байрам), ислямската традиция повелява да се пости 30 дни. Ислямският пост се изразява в ритуално гладуване през деня – от изгрев до залез не се поемат храни и напитки, забранени са сексуалните удоволствия и т.н. Ислямските пости имат за цел да пречистят душата на вярващия, да го подготвят да посрещне обновен Рамазан байрама. При някои групи роми е прието вечерта преди Рамазан байрама – т.нар. Арифе, жените да си каносват ръцете. Тогава се правят мекици и се раздават в махалата, за да се почетат умрелите роднини – вярва се, че на тази вечер душите им се завръщат къщи.

Самият байрам се празнува, като мъжете отиват на джамия, а след това се слага празнична трапеза. На този ден е прието да се иска прошка от близки, приятели и съседи.

Подобно е и празнуването на Курбан байрама, когато задължително се коли коч (другото наименование на празника е Коч байрам) или агне. Курбан байрамът е 70 дни след Рамазан байрама. Отбелязването му е свързано с легендата за Ибрахим, който обещал да принесе в жертва своя син Исмаил, но Аллах изпратил жертвен коч и така Исмаил бил спасен. На този ден богатите даряват бедните с месо, дрехи и др.

Докато отбелязването на Банго Васили, Патраги и Ерделез демонстрира близостта между ромската и българската празнична традиция, отбелязването на двата байрама показва близостта с празничните традиции на мюсюлманските етноси, живеещи по българските земи – турци, българомохамедани, роми мюсюлмани и др. Повечето елементи в празничния ритуал са ислямски, разбира се, осмислени през призмата на ромската душевност.

ПЕТЛЪОВДЕН (БАШНУВДЕН, ИХТИМЯ) (2 февруари)

Петлъовден (Ихтимя или Башнувден) се празнува от дръндарите (ромите музиканти), които са обособена, добре запазена ромска група. Техният корен е в котелския край, но големи групи дръндари в миналото са се преселили на север от Стара планина – в Златарица и Лясковец, омуртагските села, както и в някои шуменски села (Ивански, Салманово и др.). Интересно е да се отбележи, че историческата личност Мустафа Шибилотлу, обезсмъртен от Йовков в разказа „Шибил“ е бил градешки дръндар. Днешните музиканти са митологизирали Шибил и го представят за свой цар и спасител, т.е. при него се наблюдава метаморфоза, аналогична на тази на Крали Марко в българския фолклор.

Башнувден се празнува на 2 февруари. Легендата за празника е много близка до българската и разказва, как една ромка (Ихтимя или Ефтимия) спасила детето си от еничарите, намазвайки вратата на къщата си с кръвта на заколения от нея петел. Башнувден се празнува като ден на момчето. Той е лишен от каквато и да е религиозна украса. Същността на празника е клането на петел за здравето на момчетата в къщи. За всяко момче къщата се коли отделен петел. Важно е петелът да бъде заклан от външен за къщата човек – роднина или приятел. От кръвта на петела се поставя петънце върху челото на момчето – смята се, че това носи здраве. Главата на петела се окачва на портата „за да се помни, че петелът е спасил циганския род“. Особено тържествено се празнува Ихтимя при раждане на първо внуче през годината. Въпреки че Башнувден е празник на момчето, момчетата също са включени, макар и по-скромно – за тях се правят тиганички или мекици, които също се раздават.

БАРИ БОГОРОДИЦА/ ГОЛЯМА БОГОРОДИЦА (28 август)

Този празник е празнуван като един от основните празници от бургуджиите в Североизточна България, както и на много други роми преди всичко в Южна България. При тях той съперничи дори на Гергьовден, като се смята, че Гергьовден е мъжки празник, а Голяма Богородица – женски. Тогава се коли овца, от която се приготвят попска яхния, кюфтета и създърма. Днес празнуването е по-скромно, но пак продължава три дни.

ИГНАЖДЕН (ПОЛЕЗА) (2 ЯНУАРИ)

Този празник се отбелязва на практика от всички ромски групи, включително и от ромите мюсюлмани. Празнува се на 2 януари. За Игнажден се вярва, че първият човек, който влезе в къщата определя късмета през годината. Поради тази причина на този ден ромите се отказват от традиционното си гостоприемство и не пускат непознати хора, защото не знаят късмета им. Рано сутринта, още около 4 ч. този, който е „най-кадемлият“, отива на селската чешма за вода. Когато се върне, той сварява царевица, взема слама и отива при животните. Там поставя сламата, поставя върху нея варените зърна царевица, пуска животните да се нахранят и нарича: „Идвам със здраве, с много пилета и кокошки, с много берекет...!“ Това се прави за плодородие през годината.

ИЗТОЧНИЦИ

- Анализ на актуалното състояние на училищата, в които учат ромски деца. Нунев, Й. В: Стратегии, Специален брой „Образователна политика и културни различия“, 2002
- База-данни за интеграция на малцинствата. Институт „Отворено общество“, 2007
- Бюлетин на НССЕДВ, София, брой 1, 2007
- Броят на ромското население в България като проблем при изграждането на адекватна социална политика. Пампоров, А. В: Интеграцията на ромите в Българското общество. Съст. В.Топалова, А.Пампоров, Институт по социология при БАН, София, 2007
- Годишен доклад за реализацията на политиките, насочени към ромска интеграция през 2006 г. Колев, Д., Т. Крумова, М. Методиева, Г. Богданов, Б. Захариев. Велико Търново, 2007
- Демографски процеси в големите етноконфесионални общности в България. Томова, И. В: Демографско развитие на Република България. Съст. М. Иванов, А. Атанасов
- Доболничната здравна помощ – практика, оценки и проблеми. Агенция Факт Маркетинг, 2001–2002
- Доклад за реализацията на проект „Интеграция на ромското население“. Колев, Д., Т. Крумова, Б. Захариев. София, 2006
- Етническата структура на населението на България и отражението ѝ върху демографските процеси. Димитров, Ем., Ч. Младенов, сп. География, брой 3, 2007
- Етническите дистанции в България – 2007. Пампоров, А. В: Младите хора в европейска България. Съст. П.-Е. Митев, Т.Коцева, Г.Михова, ЦИН при БАН, София, 2007
- Защита на малцинствата в България. Институт „Отворено общество“, Програма Мониторинг на процеса на присъединяване към Европейския съюз, 2002
- Здравен статус на ромите. Институт „Отворено общество“ – София, октомври 2007
- Интеграция на ромите в България: необходими реформи и икономически ефекти. Институт „Отворено общество“, Г. Ангелов, Л. Богданов, София, 2006
- Инфрауманизацията, стигматизацията и илюзорната корелация в социалната представа за циганите/ромите. Топалова, В. В: Интеграцията на ромите в българското общество. Съст. В. Топалова, А. Пампоров, Институт по социология при БАН, София, 2007

- Истории край огнището: помагало за учениците от 2-4 клас. Кръстева, А., Д. Колев, Т. Крумова, Велико Търново, Астарта, 2003
- Календарни празници на ромите в Централна България. Колев, Д., 2002
- Многоцелево проучване на домакинствата в България. Институт „Отворено общество“, Световната банка, ББСС – Галъп Интернешънъл, 2007
- Национален дебат на тема политики за ромите. Институт „Отворено общество“ и Центъра за либерални стратегии, София, 2007
- Основни резултати от изследването на здравето състояние на населението в България през месец март 2001 година и някои сравнения с данни от предходни изследвания. НСИ, 2001
- Оценка на съществуващите политики и практики за осигуряване на равен достъп до образование на деца от малцинствата и разработване на препоръки за трайно решаване на образователните проблеми на малцинствата. Окончателен доклад, МЦПМКВ, 2004
- Помощните училища в България. Български хелзински комитет, София, 2002
- Право на образование на децата със специални образователни потребности. Държавна агенция за закрила на детето, Бюлетин на ДАЗД, бр.2/2005
- Преброяване на населението 2001 г. Национален статистически институт
- Призрактът на демографската криза. Пампоров, А., Foreign policy (България), април/май 2006
- Равен достъп на ромите до качествено образование – България. Институт „Отворено общество“, Прогама Мониторинг на процеса на присъединяване към Европейския съюз, 2007
- Разказани пътища: помагало за учениците от 5-8 клас. Колев, Д., А. Кръстева, Т. Крумова, Съавтор. Велико Търново, Астарта, 2003
- Ромите в Централна и Източна Европа. ПРООН, АСА, 2001
- Ромите: другото лице на промените. Фондация „Партньори – България“, 2004
- Ромските училища в България. Институт „Отворено общество“ – София, 2005
- Ромският вот на местните избори – 2007. Дром дромандар, бр.20/2007
- Ромското всекидневие в България. Пампоров, А. София, 2006
- Ромското дете и неговата семейна среда. Нунев, Й., 1998
- Ромското семейство: Аспекти на всекидневието. Пампоров, А., София, 2004
- Традиции и памет, 2: Между Сцила и Харибда: за идентичността на миллета. Колев, Д., Т. Крумова. Велико Търново, Астарта, 2005

- Турски извори за българската история. Съст. Н. Тодоров и М. Келицин, т.VI, Издателство на БАН, София, 1977
- Хитлеризмът и циганите. Кенрик, Д., Г. Пъксон. Колекция Интерфас. Препечатва се от сп. Житан, бр.1/октомври 1998
- Циганите в България. Марушиакова, Е., В. Попов, 1993
- Циганите в Османската империя. Марушиакова, Е., В. Попов, 2000
- Циганите в преходния период. Томова, И., 1995
- A statistical illustration of the situation of women and men in the EU27. Eurostat, the Statistical Office of the European Communities, News Release, March, 2007
- Ensuring Minority Access To Health Profile, Sociological Survey – Bulgaria, BG 0006.08/ICR“, 2003
- Equality for Roma in Europe. A Road Map for Action. Lanna Hollo, Open Society Institute, European Roma Information Office, European Roma Rights Centre, Interdisciplinary Research Cell in Human Rights, Migration Policy Group, 2006
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Lyuben Tomev, 2004, www.eurofound.europa.eu/eiro/2004/08/feature/bg0408202f.htm
- Faces of Poverty, Faces of Hope: Vulnerability Profiles for Decade of Roma Inclusion Countries. UNDP, 2005
- Health in the European Union. Eurobarometer, Health in the European Union, 2007
- Promoting the Development of Media Products Dealing with Ethnic Minority Issues in Bulgaria. Open Society Institute Sofia, A. Krushovenska, I. Yordanov, Sofia, 2005
- Report of the Independent Expert on Minority Issues. Implementation of General Assembly Resolution 60/251 of 15 March 2006 Entitled „Human Rights Council“, Gay McDougall, Human Rights Council
- Roma Holocaust: Recollections of survivors. Bernath, Gabor. Roma Holocaust: Recollections of survivors. Budapest, Roma Press Center, 2001
- Roma in an Expanding Europe: Breaking the poverty cycle. D. Rengold et al., Roma in an Expanding Europe: Breaking the poverty cycle, 2004
- Thematic Comment # 3: The Protection of Minorities In the European Union. E.U. Network of Independent Experts on Fundamental Rights, 2005
- The National Socialist „Solution of the Gypsy Question“. Zimmermann, M. The National Socialist „Solution of the Gypsy Question“. In: Herbert, U. (ed.). National Socialist Extermination Policies. Contemporary German Perspectives and Controversies. New York – Oxford, 1999, pp. 186-209

ЗАКОНИ

- Закон за преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства в Република България
- Закон за статистиката

ПРОГРАМИ И ПРОГРАМНИ ДОКУМЕНТИ

- План за 2007 г. за изпълнение на Националната стратегия за демографско развитие на Република България (2006–2020 г.)
- Национална програма за подобряване на жилищните условия на ромите в Република България, 2006 г.

РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ
ИНФОРМАЦИОНЕН СПРАВОЧНИК

Институт „Отворено общество“ – София
София 1000, ул. Солунска 56
тел.: (02) 930 66 19, факс (02) 951 63 48
<http://www.osi.bg>

ISBN 978-954-9828-61-0